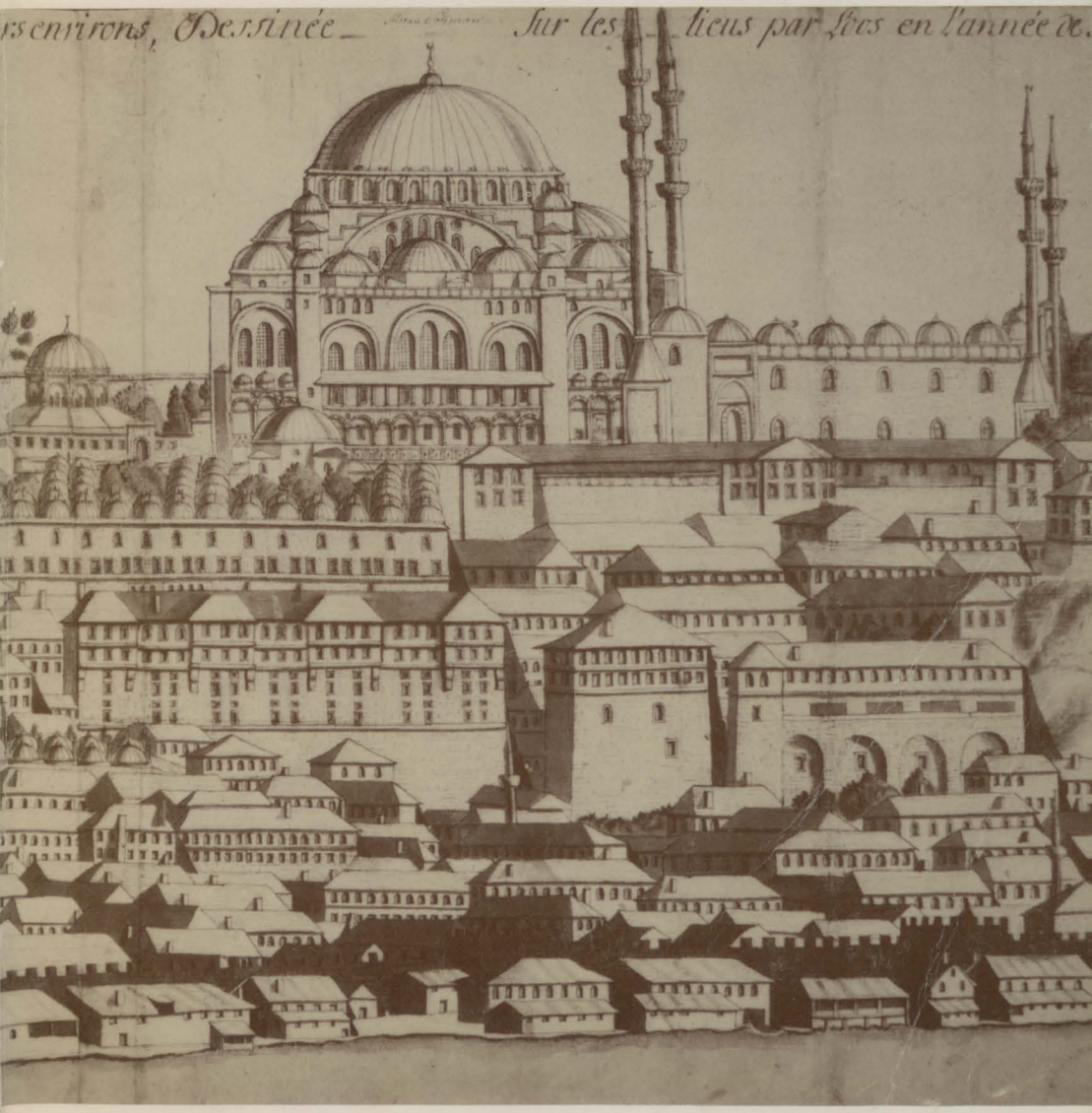

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul

MEDDELANDEN 1

1976

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul

MEDDELANDEN 1

1976

Under redaktion av Gunnar Jarring och Christopher Toll.

Omslagsbilden återger en akvarell med utsikt över Istanbul vid 1700-talets början. Utförd av Cornelius Loos.

(Tillhör Nationalmuseum)

Uno S. Andersons Tryckeri AB, Stockholm 1976

DET FÖRSTA FÖRSÖKET TILL ETT SVENSKT FORSKNINGSINSTITUT I ISTANBUL

Av Gunnar Jarring

Det svenska intresset för forskning i Turkiet fick sin första egentliga blomstring under Karl XII:s vistelse i Bender och Timurtasch åren 1709—1714. Diplomatiska kontakter hade funnits långt tidigare. Redan 1587 tillskriver Johan III den turkiske sultanen Murat III och under 1600-talet tar det diplomatiska umgänget mera definitiv form. Några av våra tidiga resenärer besöker Turkiet i början av 1600-talet. Nämnas bör Bengt Bengtsson Oxenstierna "Resarebengt" som 1616—17 besökte Istanbul och Sten Svantesson Bielke som var i Turkiet år 1623. Nils Mathsson Köping reser genom Turkiet 1653. Från Bender utsändes det en rad svenskar med definierade forskningsuppgifter. Det kan nämnas Cornelius Loos, Conrad Sparre, Hans Gyllenskepp, Mikael Eneman och Henrik Benzelius som alla givit värdefulla bidrag till vår kunskap om det dåtida turkiska väldet. Flera av de svenska sändebuden i Turkiet ägnade sig åt litterära och vetenskapliga studier. Våra första diplomatiska representanter i Konstantinopel C. F. von Höpken och Edvard Carleson bemödade sig om att insamla de första turkiska trycken för svenska bibliotek. Armeniern Mouradgea d'Ohsson som 1795 utnämndes till svensk minister i Konstantinopel utgav sitt berömda arbete Tableau Général de l'Empire Ottoman i 3 band under åren 1787—1820. Det följer en rad namn under 1700- och 1800-talen som vore väl värda att här nämna. Jag inskränker mig till ett — läkaren och naturforskaren Johan Hedenborg som 1839 utgav det välkända arbetet "Turkiska nationens seder, bruk och klädedrägter", en rikt illustrerad bok som aldrig förlorat sin litterära och konstnärliga charm.[1]

[1] Utförliga uppgifter om detta tidsskede i Walther BJÖRKMAN, Die schwedisch-türkischen Beziehungen bis 1800 (Festschrift Georg Jacob ... 1932); BJÖRKMAN, Die Beziehungen zwischen Schweden und der Türkei (Orientalia suecana. 9. 1960); T. J. ARNE, Svenskarna och Österlandet. Stockholm 1952.

Det är mot denna bakgrund av en svensk forskningstradition i Turkiet som det efter första världskrigets slut uppkom tankar på att upprätta ett svenskt forskningsinstitut i Konstantinopel. Den drivande kraften i Sverige var Ture Arne som i en uppsats i Ymer 1920[2] detaljerat har redogjort för sina synpunkter och planer på ett sådant instituts organisation. Hans motpol i Turkiet var docenten och legationssekreteraren Johannes Kolmodin, vars insatser för institutets tillkomst icke bör underskattas[3].

När man idag läser Arnes uppsats och hans program för institutets verksamhet frapperas man av överensstämmelserna med dagens uppläggning av Forskninginstitutets i Istanbul verksamhet. "Programmet för institutet måste vara tämligen vidsträckt för att det skall kunna uppbäras av ett så litet land som Sverige", säger Arne. Han framhåller, att det inte skulle vara möjligt att skapa ett institut för endast klassisk fornkunskap — något som säkert lekte den dåtida svenska lärda världen i hågen. Även om huvudvikten finge läggas på det arkeologiska området så måste den omfatta såväl all förgrekisk kultur, som hellenistisk, bysantinsk och islamisk arkeologi, konsthistoria och historia. Språk, etnografi och religionshistoria hörde givetvis till studieområdet. Arne framhåller vikten av studier i de turkiska arkiven — av allt att döma med tanke på Kolmodin som just då var ivrigt sysselsatt med svensk-turkiska arkivforskningar.[4] Arne framhåller, att "Institutet borde kunna bereda en tids studiemöjligheter för lärare vid universitet och läroverk liksom för andra studerande av Orienten och den klassiska kulturen." Han ansåg, att institutet skulle kunna räkna med 4—5 stipendiater redan från början. Han ville, att de skulle tillbringa ett à två år vid institutet. Och lyckligast vore om lokal för Institutet kunde upplåtas på den svenska beskickningens tomt. Han hade sina ögon "på de på tomten

[2] T.J. ARNE, Ett svenskt forskningsinstitut i Konstantinopel. (Ymer 1920: 2—3, s. 196—203).

[3] K. V. ZETTERSTEEN säger i sin uppsats "Semitiska studier i Sverige under de sista femtio åren" (Svenska Orientsällskapets årsbok 2 (1924), s. 29): "Att svenska forskarhemmet i Konstantinopel kom till stånd berodde till stor del på Kolmodins oegennyttiga energi, och att denna institution efter en kort tillvaro upphörde, var en följd av omständigheter, som han ej hade i sin makt att förebygga."

[4] jmfr min artikel om Kolmodin i Svenskt biografiskt lexikon, häfte 103 (1976) och 104 (ännu ej utkommet).

befintliga affärshusen vid Peragatan" — nuvarande Istiklal caddesi. Ombyggda, skulle de kunna lämna betydligt högre hyresinkomster och en hel våning skulle kunna reserveras åt Institutet. "Så vore lokalfrågan löst."

Och Arne säger trosvisst: "kunna de finansiella svårigheterna övervinnas, så lär väl återstoden kunna ordnas."

Den 21 januari 1922 fick Svenska Orientsällskapet i Stockholm ett erbjudande från professor Pontus Fahlbeck i Djursholm att han under 5 års tid med 2.000 kr om året kunde bidraga till att hyra en villa med bibliotek i Kadiköy-Moda på asiatiska sidan av Bosporen.[5] Det frikostiga erbjudandet antogs och Johannes Kolmodin överlämnade en villa han hittills själv förhyrt för åren 1922—24. Villan, som var möblerad, var försedd med ett gott studiebibliotek och hade plats för tre forskare samtidigt. Reglemente för verksamheten utarbetades och publicerades i Svenska Orientsällskapets årsbok 1923.

Men redan följande år måste Svenska Orientsällskapet publicera en ganska nedslående rapport.[6] Forskarhemmet i Kadiköy-Moda hade icke fått så många gäster som man hoppats på. Förmodligen hade resekostnaderna till Turkiet verkat avskräckande. Tyvärr hade mecenaten, professor Fahlbeck avlidit och bidraget till hyran för institutet därmed upphört. Och Svenska Orientsällskapet såg sig därför nödsakat att inställa verksamheten i Kadiköy-Moda från den 1 april 1924.

Enligt Svenska Orientsällskapets årsbok för 1925[7] hade en redogörelse för dess korta verksamhetstid insänts av Dr. J. Kolmodin. Var den hamnat och förvarats är okänt. Trots detta misslyckade försök att skapa ett svenskt forskningsinstitut i Turkiet fortsatte det svenska intresset för forskning där att växa. 1924 tillkom Sveriges första lärostol för turkologi, vid universitetet i Lund. Den bestod till 1944 och är nu sedan några år tillbaka ersatt med motsvarande befattning vid universitetet i Uppsala. Den tvärvetenskapliga inriktning som idag i så hög grad karakteriserar Forskningsinstitutets verksamhet kan sägas ha inletts redan med det första försöket att skapa

[5] Svenska Orientsällskapets årsbok 1. (1923), s. 5—6
[6] Svenska Orientsällskapets årsbok 2 (1924), s. 191
[7] s. 48

ett svenskt "forskarhem" i Turkiet och den vidareutvecklades under årtiondena närmast efter. Det kanske kan räcka att anföra en spännvidd som sträcker sig från arkeologiska undersökningar av Mindre Asiens olika kulturer till jämförande studier av Sveriges och Turkiets fäbodsystem och intrikata problem i det turkiska språkets accentförhållanden.

OM ISTANBUL-INSTITUTETS TILLKOMST

Av Adolf Croneborg

I föregående uppsats framhåller Gunnar Jarring, hurusom förbindelserna mellan Sverige och Turkiet gå långt tillbaka i tiden. Det var emellertid först år 1734 som Sveriges första stadigvarande beskickning i Konstantinopel upprättades. Dessförinnan hade endast missioner av tillfällig karaktär förekommit. Detta år utsändes sålunda två unga män, Carl Fredrik von Höpken och Edvard Carlsson — senare adlad Carleson — till Turkiet. De hade också i uppdrag att undersöka möjligheterna för utveckling av den svenska handeln.

Från Turkiets sida hoppades man att med Sverige upprätta en allians, "som skulle vara oupplöslig och som skulle komma de emot begge makterna illasinnade at bäfva och hålla sig i tygelen". Resultatet av de båda sändebudens verksamhet — de voro egendomligt nog båda samtidigt chargés d'affaires (och även under ett par år envoyéer) hos Höga Porten — blev, att de svenska skulderna från Karl XII:s tid kunde regleras samt att år 1737 ett handelsavtal och år 1739 en försvarsallians kunde slutas.

Att märka i detta sammanhang är, att von Höpken och Carleson från första stund visade ett stort intresse för en protestantisk mission under svensk ledning i Turkiet. På deras begäran utsändes i april 1737 docenten vid Uppsala universitet Magnus Troilius som legationspredikant till Konstantinopel. Dessa tre svenskar började gemensamt att verka för byggandet av en svensk kyrka där, och tanken var uppenbarligen, att samtidigt skulle erhållas ett hus för den svenske ministern. Kyrkofrågan sammankopplades också med en önskan om en fond för utlösen av evangeliska slavar.

Dessa strävanden ledde till att 1740—1741 års riksdag beslöt dels en uppbörd för byggandet av en sådan kyrka och dels en kollekt "til usla slafwars understöd och utlösen". Medel insamlades, förutom från nuvarande Sverige, från Finland och Tyskland; sammanlagt inflöt ett belopp av omkring 40.000 daler silvermynt, vilket i dagens läge torde motsvara mer än en halv miljon kronor.

För de insamlade medlen inköptes år 1757 den tomt i stadsdelen Pera av Konstantinopel, som ännu är i den svenska statens ägo och där nu står det i staden välkända "Palais de Suède". Någon kyrka byggdes dock aldrig, utan i den på tomten belägna byggnaden anordnades ett litet kapell. Senare, år 1858, byggdes det lilla träkapell, som ännu finnes kvar och där numera då och då svensk gudstjänst hålles. Den ursprungliga legationsbyggnaden brann ned år 1818, och det nuvarande "Palais de Suède" uppfördes först åren 1869—1870. Jag vill anmärka, att tomten år 1787 utvidgades genom köp av den mindre tomt, där det s. k. dragoman- eller konsulathuset ligger. Det-

ta har sedermera flera gånger byggts om och reparerats. Sitt nuvarande utseende torde det ha erhållit i mitten av 1880-talet.[1]

Under den tid, som följde efter beslutet om en kyrka i Konstantinopel, gjordes alltfler insatser av svenska forskare i Turkiet och Främre Orienten i övrigt. I första hand bör kanske nämnas Fredrik Hasselqvist, en av de lärjungar, som Carl von Linné sände till olika delar av världen. Hasselqvist kom i november 1749 till Smyrna och dog där två år senare efter att ha besökt det Heliga Landet, Cypern, Rhodos och Chios. När hans efterlämnade manuskript och samlingar sedermera anlände till Sverige, väckte de Linnés häpnad; han "formligen hisnade". Hasselqvist följdes av en annan berömd forskningsresande, Jacob Jonas Björnståhl, som i resebrev till den kände historikern Carl Christopher Gjörwell gett utförliga och målande skildringar av Turkiet och särskilt Konstantinopel. Också Björnståhl avled under sin vistelse i Orienten, nämligen i Saloniki år 1779, där hans grav ännu finnes kvar. Ett namn, som ej heller bör glömmas, är Johan David Åkerblad, vilken under 1780- och 1790-talen tidvis vistades i Konstantinopel. Han var en föregångare till fransmannen Champollion, i det att han var den förste, som över huvud taget lyckades tyda några av de egyptiska hieroglyferna. Till slut kan nämnas läkaren Johan Hedenborg, som under åren 1825—1832 uppehöll sig i Konstantinopel. Hans bok om "Turkiska nationens seder, bruk och klädedrägter" (Stockholm 1839) ger en livlig bild av dåtidens Turkiet. Jag har velat anteckna dessa namn som exempel på svensk vetenskaplig forskning inom Främre Orienten under denna tid. Ytterligare upplysningar kunna inhämtas exempelvis i professor T. J. Arnes "Svenskarna och Österlandet" (Stockholm 1952), från vilken flertalet av dessa uppgifter hämtats.

För samtliga forskare utgjorde "Palais de Suède" i Konstantinopel en fast punkt och ett stöd. Belysande är, att man vid beskickningen på 1770-talet hyste planer på att där samla ett bibliotek, "som kunde

[1] Uppgifterna om denna märkliga byggnadshistoria ha hämtats från en utförlig och intressant redogörelse för frågan, som på uppdrag av Kungl. Byggnadsstyrelsen utarbetats av nuvarande chefen för Sveriges Arkitektur-museum, intendenten Bengt O. H. Johansson ("Svenska Palatset i Konstantinopel. Sveriges kyrka och ministerhus i Konstantinopel under sjutton- och adertonhundratalen". Stockholm 1968).

blifva både et Nationelt och et Kyrko-Bibliotek" vid svenska kyrkan.

Under 1700- och 1800-talen samt ända fram till början av 1900-talet, då Konstantinopel var det ottomanska imperiets huvudstad, användes den svenska beskickningsfastigheten självfallet i främsta rummet som bostad åt den svenske ministern. Sedan huvudstaden i samband med det nuvarande Turkiets tillkomst flyttats till Ankara, uppfördes där år 1934 en ny sändebudsbostad, som helt möblerades på svenska statens bekostnad. De svenska sändebuden fortsatte dock tills vidare att till Turkiet medföra sitt eget bohag och därmed möblera "Palais de Suède" i Istanbul — numera stadens officiella namn — där de som regel, i likhet med den turkiska regeringens medlemmar och många andra utländska beskickningschefer, tillbragte sommaren. Även under andra tider av året brukade de tillfälligt vistas vid Bosporen.

Vid min utnämning år 1951 till sändebud i Turkiet beslöts emellertid, att jag ej skulle medföra mitt eget bohag; kostnaderna för transporten dit och därifrån ansågos vara orimligt höga. I samband därmed uppkom frågan, hur med fastigheten i Istanbul, som var i starkt behov av reparation, skulle bäst förfaras. Frågan om försäljning av hus och tomt, som för övrigt under deras långa historia flera gånger väckts, togs åter upp. Jag erhöll sålunda utrikesdepartementets instruktion att införskaffa anbud å fastigheten. Till all lycka förföll emellertid tanken även denna gång. I stället beslöts, att "Palais de Suède" skulle såväl repareras som omdisponeras för att bättre kunna utnyttjas. Tidigare hade huset under sändebudets vistelse i Ankara stått obebott; ej ens någon portvakt eller annan tjänare fanns, utan tillsynen handhades av generalkonsulatet, vars chef bodde i det s. k. dragoman-huset. För att våningen en trappa upp, som omfattar sex större rum, skulle kunna täcka sändebudets behov under sommarmånaderna och vid tillfälliga besök, inrättades där badrum och kök — tidigare saknades det förra i denna våning och det senare låg i källaren med mathiss till första våningen. I bottenvåningen inreddes kansli för generalkonsulatet, bostad för en portvakt samt två dagrum för de svenska sjömännen. Sistnämnda båda rum, vilka öppnades för sjömän även från övriga nordiska länder, möblerades på bekostnad av Handelsflottans välfärdsråd. Vad slutligen

angår den översta våningen föreslog jag, att två av rummen skulle användas som en forskarbostad för svenska vetenskapsmän.

Vårt lands utan tvekan främste sakkunnige i vad avser svenska forskningsinstitut utomlands var vid denna tid H. M. Konung Gustaf VI Adolf. Under min semester i Sverige år 1952 begärde jag därför företräde för honom i förhoppning om att erhålla ett gott råd om hur mitt förslag skulle kunna bedrivas och om stöd för detta. Konungen, som tog emot mig på Sofiero den 27 juli 1952, förklarade sig efter min föredragning vara intresserad av uppslaget men tillrådde mig att till en början eftersträva endast en jämförelsevis liten organisation.

Mycket uppmuntrad av detta samtal fortsatte jag att på olika håll söka vinna stöd för tanken på ett svenskt forskningsinstitut i Istanbul. Mitt förslag sammanfattade jag därefter i en underdånig promemoria av den 3 mars 1955, som efter att ha godkänts av dåvarande ministern för utrikes ärendena Östen Undén överlämnades till Konungen. I promemorian föreslog jag, att ifrågavarande båda rum skulle ställas till förfogande för svenska vetenskapsmän, som för sina studier behövde besöka Istanbul eller där skulle kunna ha nytta av en bostad och en arbetsplats. Enligt vad jag förstått, förelåge nämligen inom svenska vetenskapliga kretsar stort intresse för studier i Främre Orienten. I främsta rummet torde historiker inom olika fack — såväl historiker i egentlig mening som religions-, litteratur- och konsthistoriker — vara intresserade av att på platsen studera denna del av världen. Därtill komme arkeologer, filologer, geografer, zoologer och botaniker ävensom möjligen andra. Särskilt om man tänkte sig Istanbul som en utgångspunkt för studier inom hela Främre Orienten, syntes kretsen av forskare, vilka kunde äga intresse av en "pied-à-terre" i Istanbul, bli ganska stor. Vetenskapsmän, som för ändamålet erhölle ett stipendium, kunde då beredas möjlighet att under viss tid bo i rummen, vilka skulle kunna möbleras på statens bekostnad. Någon hyra skulle ej behöva erläggas, då rummen tillhörde sändebudsbostaden, utan endast en mindre avgift för städning och linne.

När den dåvarande kabinettssekreteraren i utrikesdepartementet, envoyén Arne Lundberg i början av år 1956 besökte Turkiet, visade

jag honom rummen och diskuterade förslaget. På hans uppmaning sände jag den 1 februari 1956 en officiell skrivelse om saken till ministern för utrikes ärendena och hänvisade därvid till att till den dublett i översta våningen, som skulle kunna användas som forskarrum, hörde såväl pentry som badrum. Jag hemställde slutligen, att förslaget måtte underställas universitetskanslern för yttrande och ifrågasatte, huruvida icke Svenska institutet för kulturellt utbyte med utlandet kunde få uttala sig i ärendet. I december 1956 medgav ministern för utrikes ärendena, att dubletten "finge tillfälligt uthyras för ändamål, som bedömdes vara angelägna". Den möblerades då fullständigt med donationsmedel från Knut och Alice Wallenbergs stiftelse och togs i anspråk för sitt syfte under år 1957.

Efter åtskilliga ytterligare överväganden och samråd mellan olika intresserade myndigheter och institutioner medgav ministern för utrikes ärendena i januari 1958, att de ifrågavarande rummen finge uthyras "såsom tillfällig bostad åt svenska forskare, vilka med Istanbul såsom bas önska bedriva studier eller forskningar i Mellersta Östern". Därmed hade ett stort steg framåt tagits, och under den följande tiden utnyttjades möjligheten av forskare och andra. I februari 1961 bildades på initiativ av professorn i Uppsala Stig Wikander en interimskommitté för ett svenskt institut i Istanbul. Sedan denna kommitté anhållit att för ett svenskt institut få förfoga över hela översta våningen i "Palais de Suède", vilken omfattar åtta rum, blev ärendet föremål för ytterligare utredningar och överläggningar. På begäran av byggnadsstyrelsen avgav arkitekten, professor Nils Ahrbom, som var väl förtrogen med fastigheten, ett den 15 maj 1961 dagtecknat utlåtande. Enligt detta borde en lösning av lokalfrågan för ett institut ske genom ombyggnad av det s. k. dragomanhuset och förhyrning av bostad för antingen sändebudet eller generalkonsuln. Utrikesdepartementet beslöt emellertid, att tills vidare ytterligare endast ett rum i "Palais de Suède" under vissa villkor skulle ställas till förfogande.

I detta läge bildades den 15 mars 1962 det svenska forskningsinstitutet i Istanbul; till ordförande valdes professor Bernhard Karlgren. På grund av att institutets såväl lokala som ekonomiska resurser voro begränsade, bestod institutets verksamhet till en början hu-

vudsakligen i att handha frågor rörande forskarrummen, sprida kännedom om dem, förmedla deras upplåtande åt forskare samt påbörja uppbyggandet av ett bibliotek. Tack vare donationer från H. M. Konung Gustaf VI Adolfs fond för svensk kultur, Mo och Domsjö Aktiebolag och C. B. Nathorsts stiftelse kunde även stipendier och resebidrag årligen utdelas.

Hösten 1962 utnämndes jag till ambassadör i Cairo, där jag tjänstgjorde i fyra år för att sedan gå i pension. Jag har därför icke kunnat närmare följa institutets verksamhet efter dess tillkomst nämnda år. Det får ankomma på en annan penna än min att skildra den. Jag måste dock här framhålla det intresserade, trogna och hängivna arbete, som under dessa första år nedlagts för att främja och utveckla institutet. I första hand vill jag sålunda ge ett varmt erkännande åt institutets ordförande och sekreterare; genom deras arbete för institutet har intresset för detta i vårt land undan för undan vuxit och den utvidgning, som numera kunnat genomföras, blivit möjliggjord.

Sedan ministern för utrikes ärenden år 1969 beslutit, att "Palais de Suède" skulle upplåtas som bostad åt generalkonsuln i Istanbul, öppnades nämligen möjlighet för institutet att hyra dennes tidigare bostad, det s. k. dragomanhuset. Och under våren 1974 kunde institutet inflytta där.

När jag år 1951 kom till Turkiet, fann jag snart, att kännedomen i Sverige om detta lands historia, geografi och andra förhållanden, jämfört med vad man visste om andra delar av Europa, i många fall lämnade mycket övrigt att önska. Jag blev också alltmer övertygad om angelägenheten av att man i Sverige bättre sökte erhålla en djupare och mer allsidig kännedom om denna märkliga del av vår jord och dess människor.

Det var på grundval av sådana betraktelser, som jag förde fram tanken att utnyttja Sveriges gamla fastighet i Istanbul för ett forskningsinstitut och därmed följa andra länders exempel. Genom ett sådant skulle svensk vetenskaplig forskning få ett stöd samt intresset för och kunskapen om Främre Orienten i vårt eget land vidgas. Istanbul har fördelen av att ligga nära många angelägna forskningsobjekt, särskilt i Mindre Asien. I staden finnas viktiga turkiska ve-

tenskapliga institutioner, bland annat rika bibliotek och arkiv. Och där böra för forskare ges talrika tillfällen till personliga förbindelser, bland annat med kolleger inom deras eget område. Genom att den s. k. dragomanbyggnaden upplåtits åt institutet synes en tillfredsställande lösning av frågan ha nåtts. Det återstår nu att ge institutet en fast ekonomisk grund och att låta det växa in i sin betydelsefulla uppgift.

Till slut vill jag uttala min glädje över att Sveriges nu mer än 200-åriga fastighet i Istanbul, vår utan jämförelse äldsta i främmande land, kunnat bevaras i svensk hand och genom institutets tillkomst givits ytterligare liv och mening. Denna fastighet har ett förnämligt läge med utsikt över Gyllene Hornet, Seraljen och Scutari och i centrum av Istanbul, som sedan tusentals år utgör en medelpunkt för mänsklig kultur och historia och är en av världens vackraste städer. Jag kan ej underlåta att avsluta dessa rader med att erinra om hur Björnståhl beskriver den svenska beskickningen, när han besökte Istanbul. I ett den 3 oktober 1778 i Pera dagtecknat brev skriver han sålunda:

'Kongl. Svenska Palatset ... är och bör räknas för det vackraste här i Pera, så i anseende til storleken och vackerheten, som belägenheten och utsigten, hvilken är aldeles makalös, emedan det ligger på den största högd här finnes, och man ser den vackre Hamnen, den oförliknelige Canalen, med det så kallade Leanders Torn, som speglar sig midt i vatnet, Seraillen på udden med de stolte Cypresser i Trägården, Constantinopel, Mosqueerne, Marmora-sjön med Öarne, Staden Scutari samt Chalcedonien i Asien, de gröna Högderne med Skog, Åkerfält och Vingårdar, samt långt bort den höge Olympen, betäkt med en ständig snö som liknar vintern i Sverige, men som gör en härlig Contraste, i synnerhet för en Svensk, uti et land, som är hela året grönt: man ser ständigt antingen inkommande eller utgående Skepp, blåse hvad väder det vil, det må vara Nordan ifrån Svarta Hafvet, eller Sunnan ifrån Marmora och det Medelländska: alla Fartyg, både små och stora, alle Kaiker eller båtar til flere tusende, som fara dageligen af och an i hamnen eller i Canalen, eller til Asien, m. m. ja Sultans Slupar, som glänsa af guld, så ofta Hans Maj:t far ut på vatnet at förlusta sig; alt kan mönstras i Svenska Palatset, som utom-

des har en ganska vacker Trägård, och en stor Kioschk eller Lusthus, bygt, efter Turkiska smaken: hvilket gör Symmetrie med Hufvudbygningen, på hvar sin ände af Trägården, som emellan dem formerar en täck Area, Lusthuset ligger vid gatan, och öfver ingången af des stora Port åt gatan står Sveriges Vapen, Tre Kronor, mycket vackert uthugne i bas-relief uti hvit Marmor. På andra sidan utom Brandmuren är de dansande Dervischernes Hus, med deras Kyrkogård, besat med stora Cypresser, som altid äro gröna, och ibland andra Turkiska Grafvårdar därstädes är ock den bekante: Bonnevals, med Cypresser omgifven, som man ständigt ser i Matsalen i det Svenska Palatset. Således bidrager högden och de på alla sidor omkring stående trän dertil, att luften är ren och frisk; och en förträffelig Cisterne, ner under sjelfva Palatset, har ständigt et kallt och skönt vatten, som ej är en liten förmon å denne orten. Näktergalar, Steglisor, Grönsiskor och andre Foglar sjunga som oftast i de gröna träden, och ännu, ehuru hösten börjar, finnas allehanda slags blommor, äfven Jesminer, som på en gång både gifva en skön lukt och fägna ögat: så at alla sinnen få sin förnöjelse; och hafva alla Elementerne och hela Naturen bidragit til at göra det Kongl. Svenska Palatset til en den vackraste belägenhet, som kan finnas i verlden".

SVENSKA FORSKNINGSINSTITUTET I ISTANBUL 1962—1976

Av Christopher Toll

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul började sin verksamhet 1962. Redan under åren dessförinnan kommo emellertid en rad vetenskapsmän till Turkiet för olika forskningsuppgifter och kunde därvid i stor utsträckning beredas bostad i Svenska Generalkonsulatet, där sedan 1957 en forskardublett funnits, inredd med medel från K. och A. Wallenbergs stiftelse. Bland dessa vetenskapsmän märks dåvarande lektorn, sedermera professorn D. Tabachovitz, som under några septemberveckor 1955 studerade bysantinska inskrifter. Året därpå ägnade dåvarande docenten, sedermera professorn F. Rundgren flera sommarmånader åt studiet av arabiska handskrifter och upptagningar av turkiska dialekter.

Under 1960 besöktes Istanbul av bl. a. docenten, sedermera professorn i arkitekturhistoria E. Cornell, dåvarande docenten i konsthistoria, sedermera professorn A. Westholm, som skulle komma att spela en betydelsefull roll i Institutets verksamhet som skapare och ledare av dess sommarkurser, professorn i litteraturhistoria E. Tigerstedt och professorn i klassiska språk G. Säflund.

Den 1 februari 1961 bildades en kommitté för ett svenskt institut i Istanbul med professor S. Wikander som ordförande och professorerna O. Löfgren, H. S. Nyberg och M. Stenberger som styrelseledamöter och dåvarande docenten, sedermera professorn B. Almgren som sekreterare.

Som Institutets födelsedatum kan räknas den 15 mars 1962, då kommittén beslöt att upprätta ett forskningsinstitut i Istanbul och till ordförande valde professor B. Karlgren och till sekreterare dåvarande docenten, sedermera professorn G. Karlsson. Övriga styrelseledamöter voro docent Almgren, ambassadör A. Croneborg, pro-

fessor A. Furumark, fil. doktor A. Geijer, docent B. Gyllensvärd, direktör C. Kempe, professor Löfgren, ambassadör Å. Malmaeus, professor Nyberg, professor Stenberger, dåvarande direktören, sedermera ambassadören T. Tallroth och professor Wikander. Till Institutets skattmästare valdes vid ett senare sammanträde kamrer L. Ödman.

Professor Karlgren efterträddes 1964 som ordförande av professor Stenberger, som 1965 efterträddes av professor F. Rundgren. Sedan denne efter kort tid frånträtt ordförandeskapet, var professor Wikander Institutets ordförande 1965—1967. Han efterföljdes av professor Almgren, som 1972 avlöstes av docent Gyllensvärd. Denne ledde Institutet till 1974, då ambassadör G. Jarring valdes till ny ordförande.

Institutets förste sekreterare docent Karlsson efterträddes 1965 av fil. lic., sedermera docenten C. Nylander. Därefter har fil. kand., sedermera docenten B. Utas 1966—1968, fil. kand. H. Ahlberg 1968—1972 och docenten, sedermera professorn Chr. Toll 1972—1976 varit Institutets sekreterare. Institutets finanser ha under hela dess verksamhet skötts av kamrer Ödman som skattmästare.

Finansiellt stöd vid starten fick Institutet genom en donation från Mo och Domsjö Aktiebolag. Detta stöd har sedermera fortsatts genom bidrag från C. Kempes stiftelse. Också Konung Gustaf VI Adolfs fond för svensk kultur hörde till Institutets första bidragsgivare.

Bland de första forskare, som genom det nybildade institutet under 1962 bereddes rum i forskardubletten, märkas hetitologen fil. kand., sedermera docenten F. Josephson, dåvarande gästprofessorn i arkitektur vid Middle East Technical University i Ankara J. Allpere för studier i senantikt, bysantinskt och turkiskt bostadsskick och lektor B. Kentrschynskyj för studier i turkiska arkiv till en avhandling om svensk östpolitik under stormaktstiden.

I november 1962 utdelade styrelsen det första stipendiet på 3.500 kronor till turkologen fil. kand., sedermera docenten L. Johanson, som under mars—juni 1963 vistades i Istanbul. Hans studier buro frukt i reseparlören "Turkiet", Lund 1967, och avhandlingen "Aspekt im Türkischen", Uppsala 1971 (se denna s. 23 n. 16). Stipen-

diat för höstterminen 1963 var fil. kand., sedermera museidirektören B. O. H. Johansson, vars studier i Istanbul resulterade i det byggnadshistoriska arbetet "Svenska Palatset i Konstantinopel", Stockholm etc. 1968 (ursprungligen licentiatavhandling).

Under de följande tio åren utdelades i regel två stipendier årligen: *1964* till fil. lic. C. Antoljak för studium av det turkiska inflytandet på den serbokroatiska syntaxen och till fil. lic. B. Blomé för arbete på en avhandling om hellenistisk konst; *1965* till iranisten fil. kand., sedermera docenten B. Utas för handskriftsstudier ("Handskriftsskatterna i Istanbul", SvD 22.I.1967, "Notes on some public and semi-public libraries in the Near and Middle East...", Acta Orientalia 33/1971: 169—192, "Tariq ut-tahqiq, a critical ed. with a history of the text and a commentary", Lund 1973, drsavh. Uppsala); *1966* till fil. mag., sedermera fil. doktor P. Roos för arbete på licentiatavhandling i klassisk fornkunskap om klippgravar i Kaunos ("Research at Caunus", Opusc. Athen. 8/1968: 149—166 m. fl. uppsatser ibd., "Zur karischen Topographie in 'Der kleine Pauly", Or.Suec. 17/1969: 120—122, "Universiteten i Turkiet", SDS 6.X. 1966 m. fl. artiklar i dagspressen, "The rock-tombs of Caunus", 1, 1972, drsavh. Lund, 2, St. in Mediterr. Archeol. 34:2, Göteborg 1974, "Aus dem Felsen gehauene Tempelfassadengräber in Karien", Antike Welt 1974:2, 2—8, "Alte und neue Inschriftenfunde aus Zentralkarien", Istanb. Mitteilgn. 25/1975: 335—341), till forskardocenten, sedermera professorn N.-G. Gejvall för osteologiska forskningar (delat stipendium) och till fil. lic., sedermera docenten C. Nylander (delat stipendium) för arkeologisk forskning ("Remarks on the Urartian acropolis at Zernaki Tepe", Or.Suec. 14—15/1965—66: 141—154, "Clamps and chronology", Iranica Antiqua 6/1967); *1967* till fil. lic., sedermera docenten B. Gräslund för arkeologiska forskningar ("Hethitische Schwerter mit Krummscheiden", Opusc. Athen. 7/1967: 77—90), och till fil. lic. L. Johanson (se ovan under 1963); *1968* till fil. lic., sedermera fil. doktor A. Gadolin (två stipendier) för arbete på doktorsavhandling ("A theory of history and society with special reference to the Chronographia of M. Psellus, 11th cent. Byzantium", Stockholm 1970); *1969* till fil. kand., sedermera docenten G. Åkerström-Hougen för arbete på licentiatavhandling i

konsthistoria "(Two late Roman floor mosaics in Argos, Greece" och sedermera doktorsavhandlingen "The calendar and hunting mosaics of the Villa of the Falconer at Argos", Skrifter utg. av Sv. Inst. i Athen 23, 1974) och till fil. lic. S. Forsberg för undersökningar av främreorientaliska arkeologiska och historiska källors kronologiska relevans för grekisk och italisk historia under första hälften av sista årtusendet f.Kr.; *1970* till docent H. Ruge för att studera diglossi hos Istanbuls greker och eventuell ömsesidig påverkan mellan nugrekiska och turkiska ("Imperfekt Passiv im Neugriechischen, ein Vergleich zwischen normativer Grammatik und Alltagssprache in Athen, Kavala und Istanbul", Glotta 51/1973: 142—159); 1972 till fil. lic. P. Roos (se ovan under 1966) och fil. kand. T. Malmquist för arbete på doktorsavhandling om jämförande studier över 1100-talsfreskerna i Nerezi vid Skopje, Jugoslavien; och *1973* till fil. kand. C. Grave för assyriologiska studier (utnyttjade ej stipendiet).

Från och med 1974 har Institutet kunnat dela ut två stipendier per termin. Stipendiater för *1974* voro fil. kand. Wl. Duczko (delat stipendium) för studier av nordeuropeiska förbindelser med Bysans och Orienten ca 700—1100 e.Kr. inom silversmide och numismatik, fil. kand. I. Jansson (delat stipendium) för studier av samma förbindelser inom smyckeornamentik, fil. kand. B. Nilsson (två stipendier) för undersökning av turkiskans kasussystem, och fil. kand. A. Roos (två stipendier) för studiet av en grupp ester bosatta i Turkiet sedan 1886 ("Jumalaga, Kars ja Erzurum", Rom 1975, med engelsk och turkisk sammanfattning). Stipendiater för *1975* voro fil. doktor Th. Thieme för studium av bysantinska metrologiska system och deras sammanhang med antik måttuppfattning, fil. kand. U.-B. Engelbrektsson (två stipendier) för studier av turkars återanpassning i Turkiet efter arbetsmigration till Sverige, teknolog I. Norell för studier av turkisk träarkitektur (se längre fram i dessa Meddelanden) och docent T. Hägg för jämförelse av kristna nubiska gravinskrifter med bysantinska inskrifter. Stipendiater för vårterminen *1976* voro fil. doktor C.-J. Charpentier för etnografiska studier i Istanbuls basar och fil. kand. L.-E. Nyman för arbete på doktorsavhandling om Sinkiangs historia 1918—1942.

Stipendiaternas antal har inalles varit 26, av vilka fyra åtnjutit

delat stipendium och fem åtnjutit två stipendier var. Stipendiaterna ha representerat 13 olika discipliner: assyriologi, turkologi, iranistik, slavistik, grekiska, finskugriska språk, historia, litteraturhistoria, konst- och arkitekturhistoria, arkeologi, osteologi, etnografi och sociologi. Antalet sökande till stipendierna har varit 103, representerande utöver de nämnda ämnena också arabiska, religionshistoria, idé- och lärdomshistoria och zoologi.

Utöver stipendierna ha också resebidrag utdelats 1967 till fil. doktor Th. Thieme (stipendiat 1975), 1970 till iranisten docent D. Monchi-Zadeh, 1973 till komminister K. G. Gardell för studier av kloster och kyrkor i Turkiet, 1974 till fil. kand. E. Djazayeri för arbete på doktorsavhandlingen "The Persian press and the constitution", fil. kand. L.-E. Nyman (stipendiat 1976) och fil. kand. A.-L. Nordström för studium av mykeniskt material i Turkiet (kunde ej utnyttja resebidraget).

Dessutom har rum kunnat beredas ett trettiotal vetenskapsmän, bland vilka förutom redan nämnda märkas bl. a. professor G. Karlsson, landsantikvarie G. Svahnström, professor S. Wikander, fil. doktor C. Hernmarck, professor E. Segelberg, fil. lic. B. Slättung, professor B. Lewin, professor A. Westholm, professor B. Almgren, professor Chr. Toll, professor J. Söderlind, docent G. Jacobsson, docent T. Kronholm, professor G. Säflund och arkitekt N. Gyllenstierna.

Ett betydelsefullt inslag i Institutets verksamhet utgöra sedan 1973 de årliga sommarkurserna, planerade och ledda av professor A. Westholm och från 1975 med stöd av Helge och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse. Dessa kurser, som i första hand vända sig till något yngre akademiker med eller strax före grundexamen, vilkas studier äro speciellt inriktade på Turkiet och Främre Orienten i gången eller modern tid, ha hittills haft 76 deltagare — 54 sökande ha icke kunnat beredas plats — av vilka ett fyrtiotal erhållit resebidrag, och som representerat ämnena allmän språkvetenskap, antikens kultur, arkeologi, arkitekturhistoria, bysantinologi, grekiska och nygrekiska, historia, konsthistoria, nordisk fornkunskap, religionshistoria, rumänska, semitiska språk (arabiska), teologi och turkiska. Varje deltagare har bidragit till kursen med visningar och föreläsningar inom sin specialitet, och i varje kurs ha utom kursledaren några högt kvalifi-

cerade vetenskapsmän med docentkompetens medverkat. Varje kurs utgör härigenom ett slags tvärvetenskapligt seminarium, till vilket deltagarna ett halvår i förväg fått förbereda en eller flera specialuppgifter inom sitt ämnesområde att redovisa på platsen. "Efter sådana demonstrationer och föreläsningar följer alltid en livlig diskussion, där olika synpunkter förs fram. Det har visat sig synnerligen stimulerande att tankegångar, forskningsmetoder och resultat från olika ämnen kunnat diskuteras inför och tillämpas på samma monument" (A. Westholm).

Sommarkurserna inledas med omkring en veckas vistelse i Istanbul med besök i museer och av bysantinska och turkiska minnesmärken. Den senare delen av kursen ägnades 1973 och 1974 de stora utgrävningsplatserna i västra Mindre Asien, 1975 och 1976 sydkustens romerska byggnadsverk, de seldjukiska konstverken i Konya, de kappadokiska klostren i Göreme-Urgüp-trakten och de hetitiska och frygiska monumenten i det centrala Turkiet.

Sommarkursernas allmänt vetenskapliga betydelse bekräftas av att poäng i doktorandutbildningen tillgodoräknas deltagarna i ämnena antikens kultur, arkeologi och konstvetenskap. Deras betydelse för Institutets verksamhet ligger också däri att deltagarna i sommarkurserna sedermera återkomma på högre nivå som stipendiater med vetenskapliga forskningsuppgifter.

Från sin tillkomst och till och med år 1972 hade Institutet tillgång till ett dubbelrum och ett arbetsrum med kök och badrum i generalkonsulatets huvudbyggnad. På våren 1973 tog Institutets styrelse upp förhandlingar med Kungl. Byggnadsstyrelsen om möjligheten att förhyra den inom samma fastighet belägna dragomanbyggnaden. Från den 1 april 1974 har Institutet disponerat denna byggnad, som kunnat inredas med ett större anslag från K. och A. Wallenbergs stiftelse. Från den 1 april 1975 uppbär Institutet statsanslag till täckande av lokalkostnaderna i Istanbul.

Dragomanbyggnaden innehåller i bottenvåningen bibliotek, sällskapsrum, matrum och kök och i våningen en trappa upp ett arbetsrum, två dubbelrum, två enkelrum och två badrum. Två trappor upp finns en täckt och inglasad takterrass. Biblioteket, som är under uppbyggnad, kommer att omfatta de tidskriftsserier, lexika, biblio-

grafiska o. a. uppslagsverk, texter och monografier, som äro nödvändiga redskap för forskning inom de ämnen Institutet skall tillgodose.

Utom från redan nämnda fonder och stiftelser har Institutet mottagit bidrag från H. och K. Jacobssons stiftelse, C. B. Nathhorsts stiftelse, B. Wallenbergs fond, O. och E. Ericsons stiftelse och Magn. Bergvalls stiftelse samt från Alfa Laval Aktiebolag, SKF, Tetra Pak Aktiebolag, Ångfartygsaktiebolaget Tirfing, och Atlas Copco Aktiebolag. I det svåra ekonomiska läge, då Institutet hyrt dragomanbyggnaden men ännu ej fått statsbidrag till kostnaden härför, mottog Institutet en rad bidrag från enskilda ledamöter.

Forskningsinstitutet kan uppvisa en brett tvärvetenskaplig karaktär. Till Institutets forskningsområden höra *arkeologien* alltifrån 7000 f.Kr. fram till den bysantinska tiden; *fornorientalisk språkforskning* i Istanbulmuseets samlingar av sumeriska, assyriska, babyloniska och hetitiska kilskriftstavlor, vilkas texter lämna bidrag till *fornhistoria* och *religionshistoria; nyare orientalisk språkvetenskap* med hjälp av de turkiska moskébibliotekens flera hundratusen arabiska, persiska och turkiska handskrifter, som också lämna bidrag till *historia, religionshistoria* och *idé- och lärdomshistoria; bysantinologi* och *kyrkohistoria; modern språk- och dialektforskning* rörande både turkiskan och dess påverkan av och på andra språk i Mindre Asien och på Balkan; *konsthistoria* med tillgång till konst från en rad olika kulturer och religioner från alla stora perioder och också samlingar av konst från andra länder som Seraljens vapensamling och dess samling av kinesisk keramik; *historia* med för Sverige särskilt intressanta källor till vikingarnas och väringarnas tidigaste historia och till de svensk-turkiska förbindelserna under nyare tid; *etnografi* och *sociologi* med primärmaterial rörande minoriteter, grupp- och kulturblandningar, nomadproblem, arbetsmigration och annat.

TVÅ MOSAIKER I HAGIA SOFIA

Av Lennart Rydén

Den ena av de två mosaiker som här skall behandlas är belägen i Hagia Sofias narthex ovanför den s. k. kejsarporten, den förnämsta av de nio dörrar som från narthex leder in till naos. Den föreställer den tronande Kristus, framför vilken en bysantinsk kejsare kastat sig till marken (bild 1). Den andra befinner sig i den sydvästra förhallen och är den första som möter besökaren när han träder in i Hagia Sofia. Den föreställer Jungfrun sittande på en tron med Barnet i famnen, omgiven av kejsarna Justinianus I och Konstantin den Store (bild 2). Jag har valt dessa två mosaiker därför att de är ovanligt upplysande och tänkvärda. Den förra representerar en exceptionellt händelserik period i Hagia Sofias historia, den andra är ett konstverk av stort ideologiskt intresse. I fråga om motiv och placering påminner de om varandra, och det är därför naturligt att behandla dem tillsammans. Men först något om den historiska bakgrunden.

Den kyrka som från början låg på Hagia Sofias plats var en basilika byggd av Konstantios II vid mitten av 300-talet, då Konstantinopel ännu var en stad i vardande. Efter en brand 404 reparerades den, eller ersattes med en nybyggnad, av Theodosios II. Under Nikaupproret 532 inträffade åter en förödande brand. Justinianus I lät då uppföra en ny och större helgedom, som invigdes vid jultiden 537. Den nya kyrkan hade inte bara en mera avancerad arkitektur än sina föregångare, den var också mera motståndskraftig, eftersom den saknade föregångarnas eldfängda sadeltak av trä. Den ursprungliga, flacka kupolen störtade visserligen in i maj 558, men sedan en ny, sju meter högre kupol konstruerats, blev Justinianus' skapelse bestående.

Justinianus försåg den nya Hagia Sofia med en dyrbar inredning, som var byggnadens överväldigande arkitektur värdig. Kejsarporten var belagd med silver. Den monumentala ambon, som reste sig på

åtta kolonner något öster om mitten av naos, var av marmor med detaljer av silver. Det konstfullt arbetade altarskranket, som med sina sex dubbelkolonner sköt ut i naos från absiden i öster, var helt täckt av silver. Även ciboriet var av silver. Själva altaret var av guld, och däremot svarade guldmosaiker i valven och kupolen, som tycktes sväva fritt i luften högt ovanför besökarnas huvuden. Man har frågat sig om den praktfulla utsmyckningen också innefattade mosaiker med figurframställningar. Något teoretiskt hinder för sådana framställningar förelåg knappast. Altarskrankets entablement pryddes av bilder av Kristus, Jungfrun och apostlarna, änglar och profeter. På altarduken, som var av silke, fanns en bild av Kristus omgiven av apostlarna Petrus och Paulus. De kyrkor, som vid samma tid byggdes på Sinai och i Ravenna, smyckades med bildmosaiker som kan beskådas ännu i dag. Men varken Prokopios, som beskrev Hagia Sofia sådan den tedde sig efter invigningen 537, eller Paulus Silentiarius, som beskrev den efter den nya kupolens tillkomst 562, nämner något om tak- eller väggmosaiker med figurframställningar. Den senare talar däremot om en medaljong i kupolen med bilden av ett kors.[1] Sannolikt inskränkte sig mosaikmönstren i Hagia Sofia på Justinianus' tid till kors, stjärnor, geometriska figurer och växtrankor. Takpartiet i narthex med sin guldmosaik och sina kors i blindbågarna torde ge en representativ uppfattning om arten av den ursprungliga mosaikutsmyckningen. De ovannämnda bilderna i annat material torde dessutom ha varit mycket små i jämförelse med de bildmosaiker som senare tillkom.

De första kristna hade efter judiskt föredöme varit avogt inställda till religiösa figurframställningar. Men efter kristendomens officiella erkännande i början av 300-talet accepterades den religiösa bildkonsten av de flesta. De bilder vi efter ryskt mönster kallar ikoner började långsamt göra sitt intåg. Efter Justinianus' död (565) accelererade utvecklingen. Bilderna bredde ut sig alltmer och intog snart en framskjuten plats i det ortodoxa fromhetslivet. Det ligger nära till hands att tänka sig att Hagia Sofia vid denna tid försågs med en och annan mosaikbild av bibliska gestalter. Det tal med vilket patriarken

[1] C. Mango, The Art of the Byzantine Empire 312—1453. Sources and Documents (Englewood Cliffs, N. J. 1972) 72 ff. och 80 ff.

Fotios år 867 invigde den mosaik med Jungfrun och Barnet mellan ärkeänglarna Mikael och Gabriel, som fortfarande kan ses i absiden, antyder att denna bild hade en föregångare. Samma intryck ger resterna av en inskrift på själva platsen, vars fullständiga lydelse är känd genom handskrifter: "De bilder som de irrlärige tog bort härifrån har fromma kejsare åter satt upp." Bildernas segertåg hejdades för en tid av ikonoklasterna, som med avbrott för några decennier kring sekelskiftet angav tonen från 730 till 842. Under denna period tillkom inga bildmosaiker i Hagia Sofia, och om det funnits vissa enstaka tidigare, som Fotios och det anförda citatet antyder, så avlägsnades de av ikonoklasterna.[2]

Efter bildstridens slut tog sig den länge otillfredsställda längtan efter representativa porträtt av de heliga gestalterna uttryck i ett intensivt men disciplinerat bildskapande. Bilderna ordnades efter strängt hierarkiska principer, enligt vilka varje bild intog sin givna plats i kyrkorummet. Kristus som alltings herre avbildades längst upp i kupolen. Jungfrun placerades i absidens halvkupol. Under dem intog i tur och ordning änglarna, profeterna, apostlarna och helgonen sina bestämda platser. Detta väl genomtänkta system, i vilket berättande bilder spelade en underordnad roll, kan sägas vara det praktiska resultatet av ikonoklasternas långvariga motstånd. Det präglades av återhållsamhet och värdighet och undvek därmed att åter väcka den bildfientliga reaktionen till liv. Det iakttogs noga under den klassiska perioden från mitten av 800-talet till mitten av 1000-talet, i varje fall i imperiets centrala delar.[3]

Det nya bildprogrammet var väl anpassat till de lätt överblickbara, jämförelsevis små och höga kyrkor utan gallerier som togs i bruk efter bildstridens slut. I de stora tidigbysantinska basilikorna passade det sämre. När det skulle tillämpas på Hagia Sofia med dess sidoskepp och gallerier och dess enorma avstånd mellan åskådaren och de tillgängliga bildytorna, ställdes konstnärerna inför utomordentliga svårigheter. De ryggade dock inte tillbaka för uppgiften.

---

[2] C. Mango, Materials for the Study of the Mosaics of St. Sophia at Istanbul (Washington, D. C. 1962) 93 ff.

[3] O. Demus, Byzantine Mosaic Decoration. Aspects of Monumental Art in Byzantium (London 1948).

Bild 1

Även i Hagia Sofia intog Pantokrator, Jungfrun med Barnet och de andra heliga gestalterna sina platser allt efter rang och betydelse. Av denna bildprakt har som bekant bara en ringa del bevarats till vår tid. Det som finns kvar visar att mosaikerna var av högsta konstnärliga kvalitet men också att de på grund av de stora avstånden var svåra att uppfatta för den som stod nere i naos. Från gallerierna, som vid denna tid huvudsakligen var reserverade för hovet, bör de ha varit lättare att se. De heliga porträtten i naos' takpartier kompletterades med mosaiker av berättande karaktär i galleriernas valv. Det gemensamma temat för de scener som här återgavs tycks ha varit Guds uppenbarelse.[4] Dessa bilder var givetvis ännu svårare att se från golvet i naos.

Någon gång i slutet av 800-talet eller möjligen i början av 900-talet avlägsnades det mosaikkors som suttit ovanför kejsarporten i narthex alltsedan Hagia Sofia byggdes. I stället anbragtes på denna plats den berömda bild som vi nu ser (bild 1). Kristus sitter på en tron

Mango, Materials 98.

med lyrformat ryggstöd med fötterna vilande på en fotpall. Med högra handen gör han en välsignande gest. I vänstra handen håller han ett uppslaget evangelium, på vilket man läser orden: "Frid vare med eder! Jag är världens ljus." Nedanför Kristus, på hans högra sida, har en icke namngiven kejsare fallit ned på knä och sträcker bedjande fram sina händer. Han bär det kejserliga diademet och är iförd den kejserliga dräkt som går under benämningen divitision och däröver en vid axeln sammanhållen chlamys. På fötterna har han den kejserliga fotbeklädnaden, vars ursprungliga röda färg tyvärr gått förlorad. Kejsarens tidstypiska klädsel, hans individualiserade anletsdrag, ödmjuka kroppsställning och förkrossade min kontrasterar effektfullt mot den traditionella Kristusgestalten med dess antika dräkt och lugnt auktoritativa uppsyn. I en medaljong ovanför kejsaren syns Jungfrun överbringa kejsarens bön till Kristus. Liksom kejsaren är hon avbildad i trekvartsprofil, men huvudduken har återgivits som om hon vände sig rakt fram mot åskådaren. En vakande ängel i en medaljong till höger om Kristus fullbordar kompositionen.[5]

Alltsedan den frilades i början av 1930-talet har denna mosaik varit föremål för livlig diskussion. Tolkningsförslagen har varit många. Ett av de mera bekanta går ut på att kejsaren har avbildats i det ögonblick han gör den av ceremonielet påbjudna proskynesen innan han träder in i naos via kejsarporten.[6] Mot denna tydning kan invändas att kejsaren hade ljus i handen när han gjorde denna proskynes och att den snarare bestod i att han bugade sig än i att han kastade sig till marken. Beträffande medaljongerna har det helt nyligen hävdats att den vänstra representerar Jungfrun i hennes egenskap av staden Konstantinopels beskyddarinna och den högra Eudokia, stadens genius.[7] Men inte heller denna förklaring förefaller övertygande. Mosaiken innehåller inte någon som helst anspelning på staden

[5] För mera detaljerade beskrivningar, se Th. Whittemore, The Mosaics of St. Sophia at Istanbul. Preliminary Report on the First Year's Work, 1931—1932. The Mosaics of the Narthex (Oxford 1933) och E. J. W. Hawkins, Further Observations on the Narthex Mosaic in St. Sophia at Istanbul, Dumbarton Oaks Papers 22 (1968) 151—168.

[6] A. Grabar, L'empereur dans l'art byzantin (Strasbourg 1936) 101.

[7] S. MacCormack, Roma, Constantinopolis, the Emperor, and his Genius, The Classical Quarterly 25 (1975) 131—150, särskilt 150.

Konstantinopel. Figuren i högra medaljongen påminner långt mera om ängeln Gabriel i absiden än om en antik genius. Mig förefaller i stället de forskare ha rätt som hävdar att det rör sig om en donatorbild.[8] Från senare kyrkor finns åtskilliga exempel på liknande donatorbilder med motsvarande placering, t. ex. i Kariye Camii i Istanbul och i La Martorana i Palermo. I Hagia Sofia torde det vara fråga om den kejsare som bekostat bildmosaikerna i naos, eller i varje fall en väsentlig del av dem. Mosaiken visar kejsaren-donatorn när han anhåller om Kristi skydd och hjälp som tack för sin gåva. Åsynen av en bysantinsk kejsare som kastar sig till marken är i och för sig enastående, men här motiveras den av hans roll som kyrklig donator.

Om problemet beträffande narthexmosaikens innebörd kan sägas vara löst, så har frågan om den donerande kejsarens identitet ännu inte fått något slutgiltigt svar. Mikael III (842—867) torde vara utesluten, ty han mördades samma år som absidmosaiken invigdes. Eftersom man normalt började med absiden, hade mosaikarbetena i Hagia Sofia nätt och jämnt kommit i gång, när Mikael dog. Däremot är det möjligt att bilden föreställer Mikaels baneman och efterträdare Basilius I (867—886), en byggherre av ett format som Konstantinopel inte haft sedan Justinianus I:s dagar. I januari 869 inträffade en jordbävning som skadade den västra av de fyra valvbågar som bär upp Hagia Sofias kupol. Basilius lät reparera skadan och i samband därmed lät han pryda bågen med mosaikbilder av Jungfrun och Barnet och apostlarna Petrus och Paulus.[9] Vidare inleddes under Basilius' regering arbetet med att pryda de halvcirkelformade väggarna under de norra och södra valvbågarna med mosaiker. Vardera väggen har överst en rad med fem fönster, därunder en rad med sju fönster och slutligen längst ned en rad med sju blindbågar. På den översta av dessa tre nivåer avbildades änglar, på den mellersta profeter och på den nedersta, i blindbågarna, biskopar. De flesta av de fjorton biskoparna var tidigbysantinska kyrkofäder, men bland dem fanns också två patriarker från 800-talet, nämligen Methodius (843—847) och

[8] A. M. Schneider, Der Kaiser des Mosaikbildes über dem Haupteingang der Sophienkirche zu Konstantinopel, Oriens Christianus 32 (1935) 75—79; Mango, Materials 96.

[9] Theophanes Continuatus (Bonneditionen) 322.

Ignatius (847—858, 867—877). Porträttet av Ignatius, som är ett av de sammanlagt tre som finns kvar, är intressant från dateringssynpunkt, eftersom Ignatius' dödsår, 877, ger en säker terminus post quem. Även porträttet av det armeniska nationalhelgonet Gregorius Illuminator ger en viss kronologisk vägledning, eftersom det tycks föreligga ett samband mellan tillkomsten av detta porträtt och den förnäma armeniska genealogi som Fotios skall ha konstruerat åt Basilius, som var en uppkomling av dunkel härkomst. Fotios skall ha gjort detta för att främja sina möjligheter att återkomma till patriarkatet, som han fått lämna när Basilius blev ensam kejsare 867, och efterträda Ignatius. Kanske hade Fotios' lilla bedrägeri effekt, i varje fall blev han patriark för andra gången efter Ignatius' död 877. I stilistiskt avseende anses de tre bevarade porträtten stå mycket nära illuminationerna i handskriften Parisinus gr. 510, som dateras till åren 880—882. Slutligen har det visats, att fyra metriska inskrifter, som suttit dels ovanför den övre fönsterraden, dels mellan de båda fönsterraderna, anspelade på jordbävningen 869 och på Basilius' därav föranledda åtgärder. Själva inskrifterna har utplånats, men ordalydelsen är känd genom handskrifter.[10] Det förefaller med hänsyn härtill sannolikt, att man börjat arbeta på porträtten av änglarna och profeterna tämligen snart efter 869 och att arbetet också avslutats under Basilius' livstid. Biskopsporträtten påbörjades först efter 877 men troligen före 886, då Basilius dog. Om man därtill utgår från att alla mosaikarbeten i princip fortskred från öster till väster och från högre nivåer till lägre, så har man anledning förmoda, att även kupolen och en rad andra högt belägna ytor belades med bildmosaiker under Basilius' regering. I själva verket finns det ingenting som bestämt förbjuder antagandet, att hela bildprogrammet avslutats redan under Basilius' livstid. I varje fall verkar det som om han gjort sig väl förtjänt av att framställas som donator på mosaiken ovanför kejsarporten.

Ändå är kännarna påfallande ovilliga att identifiera kejsaren som faller ned inför Kristus med Basilius I. Det som framför allt väckt

[10] C. Mango and E. J. W. Hawkins, The Mosaics of St. Sophia at Istanbul. The Church Fathers in the North Tympanum, Dumbarton Oaks Papers 26 (1972) 1—42.

deras misstänksamhet är att Konstantin VII i sin berömda biografi över Basilius inte nämner att Basilius bekostat några andra mosaiker i Hagia Sofia än Jungfrun med Barnet och Petrus och Paulus i västra valvbågen.[11] Det har också påpekats, att Basilius på mynten uppträder med ett skägg av ett helt annat slag än det som bärs av kejsaren på narthexmosaiken. Denna invändning väger dock inte särskilt tungt, eftersom myntbilden har en traditionell utformning, medan mosaikporträttet verkar vara gjort efter levande modell.

Thomas Whittemore, som frilade mosaiken[12], identifierade kejsaren med Basilius' efterträdare Leo VI (886—912), bl. a. på grund av att skägget och en del andra detaljer stämmer med Leo VI:s mynt. Whittemores identifikation anses fortfarande av de flesta som den sannolikaste. De som accepterar uppfattningen att det rör sig om en donatorbild menar att arbetet på mosaikerna i naos inte hann slutföras medan Basilius ännu levde utan fortsatte under hans efterträdare. Enligt denna tolkning var det Leo som när allt var klart lät sätta upp narthexmosaiken som en slutvinjett. Andra menar att mosaiken åskådliggör förhållandet mellan Kristus som den universelle härskaren och den bysantinske kejsaren som hans jordiske ställföreträdare. Jungfrun och ängeln i medaljongerna skulle anspela på bebådelsen, en anspelning som skulle ha sin förklaring i Leo VI:s homilior.[13] Emellertid är sambandet mellan narthexmosaiken och homiliorna i fråga ganska svagt. Snarare är det så att om det var Leo som lät avbilda sig ovanför kejsarporten, så skulle man vänta sig att detta lämnat tydligare spår i hans litterära produktion. Leo var i motsats till den obildade Basilius en vitter man, som gärna tog kyrkliga begivenheter till förevändning för litterära övningar. Slutligen har det framkastats att den avbildade kejsaren skulle kunna vara Konstantin VII Porfyrogennetos (913—959). Framställningen av Kristus motsvarar den som förekommer på Konstantin VII:s mynt, och kejsarens skägg påminner lika mycket om Konstantins som om Leos.[14]

---

[11] Se ovan, not 9.

[12] Se ovan, not 5.

[13] A. Grabar, L'iconoclasme byzantin. Dossier archéologique (Paris 1957) 239 ff.

[14] Ph. Grierson, Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection III, 1 (Washington, D. C. 1973) 156.

Tyvärr föreligger inga belägg för att Konstantin VII låtit utföra sådana arbeten i Hagia Sofia att han skulle ha kunnat göra anspråk på att framställas som donator på denna framträdande plats. Det är också svårt att se vari dessa arbeten skulle ha kunnat bestå. Frågan om vem kejsaren på narthexmosaiken föreställer måste uppenbarligen fortfarande betraktas som inte riktigt avgjord. Men man vågar kanske säga, att om det var Leo som lät avbilda sig på detta sätt, så tog han påfallande litet hänsyn till sin företrädares insatser.[14a]

Innan vi lämnar narthexmosaiken kan det vara av intresse att göra en jämförelse med den lilla relief som pryder bronsöverstycket omedelbart ovanför kejsarporten. Reliefen föreställer en tron på vilken en uppslagen bok vilar, en s. k. hetoimasia. På uppslaget läser man orden: "Herren sade: Jag är dörren för fåren. Den som går in genom mig, han skall få gå in och gå ut och finna bete." En duva, symbolen för den Helige Ande, sänker sig ned mot tronen. Kristus avbildas på denna relief, som är lika gammal som kyrkan själv, inte i sin mänskliga gestalt utan symboliseras av ett tronande evangelium. Texten har valts med tanke på reliefens placering ovanför huvudingången till naos. Förebilden är Johannesevangeliet 10,9, men orden "han skall bliva frälst" har strukits. Man får på så sätt intryck av att det är dörren själv som talar. På mosaiken ovanför, som tillkom efter de religiösa bildernas definitiva genombrott mer än 300 år senare, framträder däremot Kristus i sin fulla mänskliga gestalt. Här möter Kristus själv, utan förmedling av symboler.

Det bildprogram som naos försågs med under det första efterikonoklastiska halvseklet förändrades inte nämnvärt under de drygt 500 år som återstod av Hagia Sofias tid som kristen kyrka. I byggnadens mera perifera delar tillkom dock med tiden ett antal nya figurmosaiker, däribland den som fortfarande sitter över själva ingången till Hagia Sofia (bild 2). Huvudpersonen på denna mosaik är Jungfrun, eller Guds Moder, som konstnären föredrog att kalla henne. Hon sitter i bildens centrum på en tron utan ryggstöd med Kris-

[14a] Enligt en uppgift, som nått mig sedan detta skrivits, har N. Oikonomides nyligen funnit ett bevis för att den avbildade kejsaren verkligen är Leo VI. Beviset skall föreligga i en skrift av Arethas av Caesarea, som levde i slutet av 800-talet och början av 900-talet. Oikonomides' rön kommer att publiceras i Dumbarton Oaks Papers 1976.

Bild 2

tusbarnet i famnen. Hon vilar sina fötter på en fotpall, som i likhet med tronen avbildats i omvänt perspektiv. Hennes dräkt består av en blå mantel över vilken hon bär en slöja i samma färg, det s. k. moforion. Högra handen, som vilar på Kristusbarnets axel, har gjorts betydligt mindre än den vänstra, väl för att den inte skall konkurrera med Barnets ansikte. Barnet bär en gyllene dräkt av antikt snitt. Med högra handen gör det en välsignande gest, i den vänstra håller det en tillsluten bokrulle. Framför Jungrun står två bysantinska kejsare, till vänster "den ärorike kejsar Justinianus" och till höger "den helige kejsar Konstantin den Store", såsom inskrifterna anger. De är skägglösa och frisyren är tidigbysantinsk, men deras dräkt är de medelbysantinska kejsarnas: chiton och divitision och däröver loros, ett långt och smalt, rikt broderat tygstycke som draperades över kroppen och armarna efter ett invecklat schema. De bär kronor av medelbysantinsk typ och på fötterna har de skor av gyllenläder med remmar i kejserligt rött. Konstnären har gjort Konstantin något längre, smalare och yngre än Justinianus, sannolikt därför att han var helgonförklarad, men i övrigt är de båda kejsarna mycket lika var-

andra. Ingen hänsyn tas till att den ene levde mer än 200 år före den andre. I motsats till narthexmosaikens kejsare är de förandligade idealgestalter, som föga påminner om de bilder man annars brukar se av dem. Där de stod eller satt på sina kolonner på Forum och utanför Hagia Sofia såg de helt annorlunda ut. De överlämnar var sin gåva till Jungfrun, Justinianus en modell av Hagia Sofia, som han byggt, och Konstantinen en modell av Konstantinopel, som han grundat. Modellen av Hagia Sofia motsvarar ganska väl kyrkans verkliga utseende, om man bortser från att kupolen och fönstren gjorts oproportionerligt stora. Stadsmodellen har mera konventionell karaktär. Man noterar dock att konstnären undvikit uppenbara anakronismer. De två byggnader som skymtar inne i staden svär inte mot arkitekturen på Konstantins tid, och muren och stadsporten uppvisar ingen störande likhet med Theodosiosmuren och Porta aurea, som ju byggdes först 100 år efter Konstantinopels grundande.[15]

Den förhall i vilken mosaiken befinner sig, var ursprungligen en passage under bar himmel. Detta förklarar varför den sitter under ett nästan två meter djupt valv, ty valvet var uppenbarligen från början avsett att skydda ingången till narthex.[16] På 800-talet hade dock passagen fått ett tak, sannolikt därför att patriarkatet, som låg vid det sydvästra hörnet av Hagia Sofia, behövde ett extra rum ovanpå. Vid en tidpunkt, som man inte känner säkert, blev denna dörr i Hagia Sofias sydvästra hörn kyrkans normala entré. Det ligger nära till hands att anta att mosaiken kom till i samband med denna förändring. I varje fall kunde motivet med Justinianus som överlämnar Hagia Sofia till Guds Moder knappast ha fått en bättre plats än ovanför kyrkans huvudentré. Både motivet och placeringen förefaller exakt motsvara narthexmosaikens: liksom den kejsare som låtit naos uppstå i ny gestalt överlämnar sin gåva ovanför kejsarporten, överlämnar Hagia Sofias skapare sin gåva ovanför ingången till hela kyrkan.

---

[15] För en mera detaljerad beskrivning, se Th. Whittemore, The Mosaics of St. Sophia at Istanbul. Second Preliminary Report. Work done in 1933 and 1934. The Mosaics of the Southern Vestibule (Oxford 1936).

[16] Th. F. Mathews, The Early Churches of Constantinople. Architecture and Liturgy (University Park and London 1971) 93.

Whittemore, som var den som frilade även denna mosaik[17], frågade sig varför Justinianus fått inta hedersplatsen på Jungfruns högra sida och inte Konstantin, som dock var ett helgon. Han förmodade att det berodde på att Justinianus var Hagia Sofias skapare. Det är säkert en riktig förmodan. Justinianus intar samma plats till vänster från åskådaren räknat som den anonyme donatorn på narthexmosaiken och som Theodoros Metochites på donatormosaiken i Kariye Camii. Justinianus' överlämnande av Hagia Sofia till Jungfrun måste rimligtvis betraktas som mosaikens primära motiv. Konstantins överlämnande av Konstantinopel har på sätt och vis karaktären av tillägg, om också ett mycket naturligt sådant. På narthexmosaiken och i Kariye Camii är motsvarande plats tom.

Motivet med Justinianus som överlämnar Hagia Sofia till Jungfrun förekommer även på ett antal blysigill som tillhört prästerskapet vid Hagia Sofia. På dessa sigill står Justinianus och Jungfrun (utan Kristusbarn) på var sin sida om en ytterligt stiliserad modell av Hagia Sofia, som de håller i sina händer. På 16 av de 20 bevarade exemplaren står Justinianus till höger om Hagia Sofia från bilden räknat och Jungfrun till vänster. Utgivaren av sigillen, V. Laurent, finner denna placering egendomlig och antar att bilden går tillbaka på en prototyp från 500-talet, då den vänstra sidan, hjärtsidan, skulle ha varit hedersplatsen.[18] Men det verkar inte så troligt att Justinianus och Jungfrun bara står och håller Hagia Sofia i sina händer. Snarare är det så, att sigillet precis som mosaiken föreställer det ögonblick då Justinianus överlämnar Hagia Sofia till Jungfrun. Det väsentliga blir då inte att Justinianus står till höger och Jungfrun till vänster från kyrkan räknat utan att Justinianus står på Jungfruns högra sida. Eftersom inget av de bevarade sigillen härstammar från äldre tid än 1000-talet, vill jag för min del gissa, att motivet på sigillen hämtats just från mosaiken i Hagia Sofias sydvästra förhall. Det verkar mycket mera troligt att ett monumentalt konstverk som denna mosaik fått tjäna som förlaga till ett sigill än tvärtom. Därtill kommer att motivet är lätt ohistoriskt. Hagia Sofia var som bekant

[17] Se ovan, not 15.

[18] V. Laurent, Le corpus des sceaux de l'empire byzantin, tome V, 1 (Paris 1963) 91.

dedicerad till den Gudomliga Visheten, d. v. s. till Kristus själv, det inkarnerade Ordet, och inte till Jungfrun. På 500-talet hade Jungfrun ännu inte nått den dominerande ställning som hon senare fick. Detta gör det ytterst osannolikt att sigillet skulle kunna gå tillbaka på en prototyp från Justinianus' egen tid.

Om bilden av Justinianus, överlämnande Hagia Sofia till Jungfrun, är ohistorisk, så gäller detta i ännu högre grad bilden av Konstantin den Store, dedicerande Konstantinopel till Jungfrun. Konstantin hade ännu inte formellt övergått till kristendomen, då Konstantinopel invigdes den 11 maj 330. Höjdpunkten i de ceremonier som då ägde rum var en procession som slutade vid Konstantins kolonn på Forum. Detta skall uppenbarligen förstås så att Konstantinopel därmed överlämnades till Konstantin själv.[19] Det torde ha varit helt främmande för Konstantin, som, utan att underordna sig någondera, skickligt utnyttjade både kristendomen och hedendomen, att i sin tur skänka staden till Jungfrun. Det historiska förloppet omtolkades dock snart av de kristna. Redan Konstantins levnadstecknare Eusebios säger att Konstantin helgade sin stad åt martyrernas Gud. Kyrkohistorikern Sozomenos på 400-talet antyder att han betraktade Konstantinopel som Kristi stad. På 900-talet citerar skalden Konstantin från Rhodos några verser som skall ha stått på Konstantins staty, och enligt dessa skall Konstantin den Store även formellt ha dedicerat staden till Kristus. Att hitta på sådana verser var ofarligt, eftersom statyn befann sig 36 meter upp i luften, där inga detaljer kunde kontrolleras. Tanken att Konstantinopel tillhörde Kristus undanträngdes dock efterhand av föreställningen att Konstantinopel var Jungfruns speciella stad. Denna föreställning slog på allvar rot i sinnena i samband med att staden belägrades av slaver och avarer år 626. Kejsaren befann sig vid detta tillfälle långt borta på ett fälttåg mot perserna. Läget var kritiskt, men Konstantinopel blev räddat. Räddningen tillskrevs Jungfrun, vars bild man i apotropeiskt syfte hade satt upp på Theodosiosmurens portar. Längre fram spelade Jungfruns gördel och slöja, som man ansåg sig ha funnit, en stor roll i stadens psykologiska försvar. När en stor fara hotade, togs dessa reliker fram för att skydda

[19] G. Dagron, Naissance d'une capitale. Constantinople et ses institutions de 330 à 451 (Paris 1974) 37—42.

staden. Så skedde bl. a. vid det första ryska angreppet på Konstantinopel 860, då den fientliga flottan skall ha skingrats av en storm, som blåst upp tack vare att man doppat en flik av Jungfruns slöja i vattnet. I en skildring från 1000-talet av Konstantinopels invigning berättas hur Konstantin dedicerade staden till Jungfrun.[20] Mosaiken i Hagia Sofias förhall utgör ett tidigt uttryck för denna föreställning.

Den exakta dateringen är även i detta fall mycket oviss. Formen på bokstäverna och på loros liksom stilen i allmänhet anses peka på mitten eller andra hälften av 900-talet[21], men i övrigt går uppfattningarna isär. Whittemore menade att mosaiken tillkom under åren 986—994, då Hagia Sofia var stängd för reparationer. Andra har föreslagit att den sattes upp för att fira Johannes Tzimiskes' seger över Svjatoslav 971 eller Basilius II:s över bulgarerna 1017.[22] Det finns dock inga litterära belägg som stöder dessa dateringar. Vad beträffar de båda sista förslagen kan man även invända att mosaikens motiv på intet sätt anknyter till krigiska bedrifter. En datering till efter 1017 verkar dessutom osannolik av den anledningen att denna mosaik verkar mycket mera tredimensionell än den bekanta Zoe-mosaiken i södra galleriet, som är från omkring 1030. Det är svårt att tro att dessa båda mosaiker skulle ha kommit till med bara 10—15 års mellanrum.

För egen del föredrar jag en tidig datering. Redan under Konstantin VII Porfyrogennetos' ensamregering 945—959 förelåg de ideologiska förutsättningar på vilka mosaiken bygger. Konstantin VII var en lärd man, som lidelsefullt fördjupade sig i palatsets arkiv och bibliotek. Hans mål var dock inte i första hand att tränga fram till den historiska sanningen utan snarare att med historiens hjälp skapa en ideal bild av det bysantinska riket. Att denna bild kom att bestå av element från skilda epoker bekymrade honom inte. Som den ideale

---

[20] Materialet till föreställningarna om Konstantinopel som Kristi resp. Jungfruns stad finns samlat i A. Frolows avhandling La dédicace de Constantinople dans la tradition byzantine, Revue de l'histoire des religions 127 (1944) 61—127.

[21] C. Mango, Die Mosaiken, i: H. Kähler, Die Hagia Sophia (Berlin 1967) 49—64, särskilt 58; V. Lazarev, Storia della pittura bizantina (Torino 1967) 147 f.

[22] J. Beckwith, The Art of Constantinople. An Introduction to Byzantine Art 330—1453 (London 1961) 97 f.

bysantinske härskaren betraktade han sin namne Konstantin den Store. Efter hans förebild tecknade han i Vita Basilii porträttet av den regerande dynastins grundare. I sin handbok om rikets skötsel, känd under den latinska titeln De administrando imperio, utnyttjar han Konstantin den Stores gestalt på ett ännu mera påfallande sätt. När barbarfurstar kräver att få sig tillsända kejserliga kronor och dräkter eller ber att få grekisk eld eller begär att få gifta sig med bysantinska prinsessor, då skall man, säger han, avböja med hänvisning till Konstantin den Store. Beträffande kronorna och dräkterna skall man svara att Konstantin den Store fått dem av Gud själv, som befallt honom att deponera dem i Hagia Sofia, varifrån de inte får avlägsnas annat än vid vissa bestämda tillfällen. Beträffande den grekiska elden (eller den våta elden, som det står i den grekiska texten) skall man likaledes svara att den härstammar från Konstantin den Store, som fått den av Herren på villkor att den inte utlämnades till främmande folk. Beträffande giftermålsförslagen skall man slutligen svara att Konstantin den Store låtit skriva in på Hagia Sofias altare att det är förbjudet att gifta bort bysantinska prinsessor med främmande furstar, med undantag för frankiska sådana.[23] Konstantin VII var naturligtvis väl medveten om det djupt anakronistiska i dessa ursäkter, men han var också medveten om vilken fördel det innebar att kunna åberopa Konstantin den Stores auktoritet. Till Konstantin VII:s egna vittnesbörd kan man foga Liutprands Antapodosis, där det förekommer en uppgift som författaren uppenbarligen fått år 949, då han på uppdrag av Berengar vistades i Konstantinopel. Liutprand uppger att Konstantin den Store låtit bygga ett palats som fick namnet Porphyra, där hans tronföljare av hans egen släkt skulle se dagens ljus.[24] I själva verket är ingenting känt om Porphyra förrän i slutet av 700-talet, men på Konstantin VII:s tid fann man det av diplomatiska skäl fördelaktigt att tillskriva Konstantin den Store även detta. Målet var uppenbarligen att höja specifikt bysantinska företeelsers status genom att föra dem tillbaka till Konstan-

[23] Constantine Porphyrogenitus, De Administrando Imperio. Greek Text ed. by Gy. Moravcsik. Engl. Transl. by R. J. H. Jenkins (New Rev. Ed., Washington, D. C. 1967) 66 ff.

[24] Liutprand, Antapodosis I, 7.

tin den Store själv. Mosaikbilden av Konstantin den Store överräckande Konstantinopel till Jungfrun passar osökt in i detta mönster. Jungfrun hade med tiden fått en allt överskuggande betydelse i bysantinsk föreställningsvärld. Nu var tiden inne att så att säga legitimera denna utveckling genom att visa att Konstantinopel dedicerats till Jungfrun redan från början.

De skäl för en tidig datering som här nämnts förefaller mig få ett visst stöd av en hagiografisk text, Den Helige Andreas Salos' Liv, som annars inte brukar nämnas i detta sammanhang. Denna vita har visserligen även den länge utgjort något av ett kronologiskt mysterium, men de omständigheter som talar för en datering till slutet av Konstantin VII:s regering eller kort därefter[25] tycks mig så vägande, att man torde kunna tillmäta vad som står i den en viss betydelse i detta sammanhang. På ett ställe i vitan säger den helige mannen: "Om vår stad (d. v. s. Konstantinopel) skall du veta: ända till slutet skall hon inte frukta något folk, ty ingen skall fånga henne i fällan eller erövra henne, bort det! ty hon har skänkts till Guds Moder och ingen skall rycka henne ur hennes händer. Många folk skall angripa hennes murar, men de skall krossa sina horn och draga sig tillbaka med skam, medförande gåvor och mycken rikedom."[26] Andreas Salos, en fiktiv figur som av författaren påstås ha levat i slutet av 400-talet, förutsäger här de många fåfänga angrepp som Konstantinopel kommer att utsättas för under årens lopp. Staden skall dock uthärda påfrestningarna, men inte i första hand på grund av Theodosiosmuren och den skickliga bysantinska diplomatin utan tack vare att den vilar i Jungfruns händer. Stället utgör en utmärkt kommentar till högra delen av mosaiken. Man kan t. o. m. fråga sig, om inte författaren, som enligt vad han själv säger var präst vid Hagia Sofia, just därifrån inspirerats till orden "ty hon har skänkts till Guds Moder och ingen skall rycka henne ur hennes händer". Även om så inte skulle vara fallet, så är dock den idémässiga bakgrunden densamma. Förutsatt att min datering av vitan är riktig, är detta ytterligare ett argu-

[25] Argumenten för denna datering kommer att redovisas i en särskild artikel med titeln "The Chronological Fiction of the Life of Andreas Salos."

[26] L. Rydén, The Andreas Salos Apocalypse. Greek Text, Transl., and Commentary, Dumbarton Oaks Papers 28 (1974) 197—261, särskilt 201 f.

ment för uppfattningen att mosaiken tillkom omkring mitten av 900-talet.

Till sist några ord om de båda mosaikernas öden under den turkiska tiden. Efter det att Hagia Sofia den 29 maj 1453 förvandlats till moské av Mehmed II, täcktes dess figurmosaiker över med gips, dock inte omedelbart och inte alla på en gång. I princip tycks man ha täckt över de lägre och lättare tillgängliga mosaikerna först. När Cornelius Loos på uppdrag av Karl XII besökte Konstantinopel 1710, var narthexmosaiken fortfarande synlig, såsom framgår av hans utomordentliga teckningar. Vid mitten av 1700-talet tycks dock samtliga bildmosaiker i Hagia Sofia ha varit dolda av gips. Åren 1847—1849 genomgick Hagia Sofia en genomgripande renovering. Arbetet leddes av två schweiziska arkitekter, bröderna Gaspare och Giuseppe Fossati, som upptäckte och ritade av mosaikerna och därefter åter täckte över dem. Tyvärr har ett stort antal av de mosaiker, som syns på bröderna Fossatis teckningar, sedan dess försvunnit. Sannolikt förstördes de i samband med den jordbävning som drabbade Konstantinopel den 10 juli 1894.[27] De två mosaiker som här har diskuterats undgick dock lyckligtvis att skadas. De frilades i början av 1930-talet av The Byzantine Institute of America under ledning av Thomas Whittemore, som presenterade dem i två föredömliga publikationer.[28] Det är alltså en förhållandevis kort tid som dessa intressanta konstverk har varit tillgängliga för den moderna forskningen.

[27] För mera detaljer om mosaikernas öden, se Mango, Materials.

[28] Se ovan, not 5 och 15.

JOHANNES KOLMODIN SOM ÖVERSÄTTARE AV TURKISK LYRIK

Av Gunnar Jarring

Under åren 1917—1931 var Johannes Kolmodin verksam vid svenska beskickningen i Konstantinopel. Ursprungligen var det väl tänkt att hans kunskaper i turkiska och allmän orientalistik skulle utnyttjas för översättnings- och tolkningsändamål och att arbetet på beskickningen icke skulle vara alltför betungande utan ge honom riklig tid för vetenskapliga forskningar, främst då i de svensk-turkiska förbindelserna under Karl XII-tiden i Turkiet. Han erhöll den gamla fina titeln dragoman, vilken så småningom utbyttes mot legationssekreterare, något som ger en antydan om att Kolmodin, mer eller mindre mot sin vilja, tvingats in på det alltmera krävande och ofta rutinartade diplomatiska arbetet på beskickningen.

Kolmodins vetenskapliga huvudintresse var historia. Turkiska som språk behärskade han helt. Hans beläsenhet och kunskaper i turkisk och allmän historia var imponerande. Detta hans historieintresse uteslöt icke en djup och intensiv inlevelse i turkisk litteratur. I tryck producerade han icke så mycket på detta område. Närmast var det några tidningsartiklar som var ägnade åt turkiska litterära förhållanden. I en av dem "Osmanerna i sorg. Krisen och kriget i turkisk diktning. Tre översättningar av docenten Johannes Kolmodin" (Dagens Nyheters söndagsbilaga den 25 september 1921) framträdde han för första gången för offentligheten som översättare av turkisk lyrik. Han presenterade tre turkiska lyriker, som i sina dikter återspeglar de stämningar som rådde i Turkiet efter den olyckliga utgången av första världskriget. Det var känsloladdade dikter med sorg och ängslan för framtiden efter krigets olyckor. Men de gav också uttryck för den nationalism som fick sin utformning av Kemal pascha som nationens räddare och återuppbyggare. Dikternas namn

var betecknande för innehållet och för författarnas känsloläge.[1] Det var "Till fanan" skriven av Orhan Seyfi, det var "Rop ur djupen" av Ahmet Celal Sahir och det var "Frihetsmarschen" av Mehmet Akif. Det kan knappast vara något tvivel om att de även återspeglade översättarens känsloläge. Johannes Kolmodin var sedan sina Uppsalaår en glödande svensk patriot, som säkerligen icke omkring år 1920 kunde undgå att ryckas med av den nyväckta turkiska patriotismen och nationalismen.

I artikeln i Dagens Nyheter ägnar Kolmodin ganska stort utrymme åt den översättningsteknik som han använt. Hans utläggningar om en översättares svårigheter är av så pass stort intresse även för dagens — tyvärr ytterst sällsynta — översättare av turkisk lyrik, att jag anser mig böra återge dem här. "Med avseende på mina översättningar", skriver Kolmodin, "må framhållas att egentligen endast översättningen av den mellersta dikten — Sahir bejs "Rop ur djupen" — ger ett tillnärmelsevis adekvat uttryck åt originalets rytmiska egenheter. Ehuru dikten "Till fanan" även opererar med den elvastaviga versen, är denna här byggd snarare på den franska metrikens grund än på den turkiska folkdiktningens och har då också av mig återgivits i överensstämmelse med det hävdvunna, men visserligen långt ifrån fotografiskt riktiga sättet att omkläda fransk vers i svensk dräkt. Frihetsmarschen från Angora slutligen är i originalet byggd på det från den arabiska och persiska litteraturen härrörande kvantiterande system som intill senaste tid varit förhärskande i den lärda poesin även i Turkiet, och dess versmått *"remel"*, motsvarande antikens trokaiska tetrameter, skiljer sig då också naturligen till sin faktiska rytmiska verkan, som knappast låter sig inpressas under de för vårt nordiska medvetande tillgängliga metriska kategorierna, icke så litet från de på accenten vilande åttafotade trokéer till vilka jag efter det hos oss sedan nyromantiken härskande bruket vid återgivandet av klassisk vers hållit mig i min tolkning. Men med dessa här gjorda reservationer vågar jag dock bestämt påstå att mina översättningar äro verkliga sådana och inga omdiktningar och vill i detta sammanhang särskilt framhålla att jag på grund av

[1] Om dessa författare se Kenan AKYÜZ, La littérature moderne de Turquie (Philologiae turcicae fundamenta. T. 2. 1964)

turkiskans i synnerhet i jämförelse med den i detta avseende rätt besvärliga persiskan starkt framträdande stavelserikedom i det stora hela kunnat undslippa att behöva offra något av originalet. Vad som finns där finns också i översättningen — med knappast annan inskränkning än att jag någon gång måst söka en ekvivalent för ett uttryck som ej rätt gärna ville låta sig anbringas i det svenska versschemat."

Under mitt arbete på Johannes Kolmodin-biografien för Svenskt biografiskt lexikon[2] fann jag bevis för att Kolmodin ännu tidigare än 1921 hade ägnat sig åt översättning av turkisk lyrik. De två dikter, som här följer torde få anses som de hittills kända första svenska direktöversättningarna av turkiska lyriska alster.

I ett brev till Sven Lidman[3], daterat den 8 april 1917 och avsänt från Uppsala bilägger Kolmodin en översättning av en *ilahi*[4], tillskriven den turkiske mystikern Yunus Emre[5]. Han introducerar honom för Sven Lidman på följande sätt: "Junus Emre, turkisk mystiker (troligen från 1200-talet), författare av folkliga hymner (ilahi), som sjungas vid dervischordnarnas sammankomster." Så följer Kolmodins översättning av denna *ilahi:*

Ur paradisets floders brus
förnimmes Allahs höga namn
Islams uppståndna sångarhär
besjunger Allahs höga namn

Mer lysande än månens sken
och sötare än sockret självt
gå himlens huriflickor kring
och prisa Allahs höga namn

---

[2] Svenskt biografiskt lexikon H. 103 (1976) och 104 (ännu ej utkommet).

[3] Kungl. Biblioteket, katalogsignum L 83: 8.

[4] *ilâhî* en term i turkisk folkdiktning för dikter av religiöst-mystiskt innehåll som sjöngs eller reciterades vid religiösa ceremonier, som senare ofta "folkloriserats" och antagit mera profan karaktär. De tidigast kända *ilâhî* får tillskrivas Yunus Emre. Se vidare P. N. BORATOV i Encyclopaedia of Islam, vol. 3, sid. 1094.

[5] Om Yunus Emre (omkring 1250—1320) se Walther BJÖRKMAN, Die altosmanische Literatur (Philologiae turcicae fundamenta. T. 2. 1964).

I Tubaträdets[1] *grenars sus*
det ljuder verser ur koran,
Och rosorna i himlens park,
de andas Allahs höga namn

Vid himlens rika gästabud
förkunna änglarna Hans nåd;
Idris, profeten, brister ut:
Pris vare Allahs höga namn!

Så säger Junus: Att ock mig
beskärdes att Guds fullhet se!
Att rida upp till ljusets värld
och prisa Allahs höga namn

Den sista versen återger Kolmodin även på turkiska i en enkel fonetisk omskrivning:

Jūnús aydýr: bändå varsám
Hakkýn kamålyny görsåm,
nūrdán buråklara binsåm
gäzsåm Allåh däjů däjů

Yunus Emre har upplevt en renässans i det moderna Turkiet och det har utkommit en lång rad av mer eller mindre omfattande editioner av hans dikter, eller de dikter som tillskrives honom. Den dikt som Kolmodin översatt återfinnes, i en form som nära överensstämmer med den version han haft till förfogande, i Abdülbakı Gökpinarlı, Yunus Emre divanı. Metinler, sözlük, açılama. 1—2. Istanbul 1943, sid. 477. Kolmodin måste en gång i tiden ha översatt den från en upplaga med arabisk skrift, vilken jag icke lyckats återfinna.

Två dikter av Yunus Emre har på senare tid i svensk översättning publicerats i Internationella Bokklubbens "Vi och världslitteratu-

[1] världsträdet (Ygdrasil)

ren", häfte 1 (1972), som är ägnat 1200-talets mystiker i Anatolien.

Den andra opublicerade översättningen av turkisk lyrik föreligger i form av en bilaga till ett brev från Kolmodin till Sven Hedin.[6] Brevet är inte daterat, men det torde härröra från något av åren 1920—1921. Kolmodin hade sedan länge varit i nära kontakt med Sven Hedin och det var denne som aktivt hade medverkat till hans placering på beskickningen i Konstantinopel. Kolmodins val av dikt och författare stämmer väl överens med en inriktning som framträder i hans övriga lyriköversättningar. Nu är det den turkiske patriotiske diktaren Mehmet Emin och hans mycket kända och uppskattade "På väg ut i striden. En röst från Anatolien".

Mehmet Emin som senare antog namnet Yurdakul[7], levde 1869—1944. Han var en genuint folklig diktare. Fadern var en fattig fiskare och han växte upp under torftiga omständigheter och fick ingen utbildning av den gedigna art som utmärkte den tidens turkiska författare, bl. a. lärde han sig aldrig något av de moderna europeiska språken, vilket var uppseendeväckande i det franskdominerade Konstantinopel. I diktsamlingen "Türkçe Şiirler" ("Dikter på turkiska") av 1898 förekommer den dikt som Kolmodin utvalt "Ben bir türküm" som på sin tid blev något av en inofficiell turkisk nationalsång. Den karakteriseras av en intensiv, känsloladdad fosterlandskärlek och moraliserande ton.

Turk är mitt namn, hög är min
tro och min stam,
Mäktig den eld, som ur mitt bröst
bryter fram.
Se, för hvar man svika sitt land är
en skam!
Skulle då jag
tveka i dag?
Nej, framåt!

[6] Riksarkivet. Sven Hedins arkiv. 341.

[7] Om denne, se Kenan AKYÜZ, a.a.

Skulle väl jag gifva till pris
Herrens ord,
låta Osmans fana bli sänkt
ned till jord,
fienders hop fräckt slå sig ned kring
mitt bord?
Skall då Guds hus
sjunka i grus?
Nej, framåt!

Se denna bygd, fädernas hem, hvart
jag ser!
Mitt är här allt, mitt och mitt folks,
ingens mer!
Fädernesland! Sköte, där Gud
mot mig ler!
Finns väl en hamn
kär som din famn?
Nej, framåt!

Fast vill jag stå, hålla mitt ord, ja,
vid Gud!
Se, för mitt folk bär jag med fröjd
blodig skrud!
Utom mitt land har jag nu mer
ingen brud.
Skulle man få
röfva det då?
Nej, framåt!

Skjorta så hvit,
torka min tår med din våd!
Brynsten så svart,
hvässa min knif för mitt dåd!
Slåss för mitt land
trängtar jag till som en nåd.
Odödlig är
dock ingen här!
Så framåt!

Kolmodin har i sin översättning genomgående använt gammalstavning — hvit, knif, gifva etc. — vilket skulle kunna tyda på att översättningen är gjord vid en betydligt tidigare tidpunkt än 1920—21, då den översändes till Sven Hedin. Men Kolmodin använde sig tydligen av gammalstavning långt fram i livet. Det bevisas av ett handskrivet meddelande på ett visitkort skrivet någon gång 1930 eller 1931, vilket citeras längre fram i denna uppsats.

Det är väl icke uteslutet att Johannes Kolmodin även vid andra tillfällen än de två här ovan anförda tillställt vänner och bekanta översättningar av turkiska dikter så som han gjort till Sven Lidman och Sven Hedin. Kanske framkommer det efter hand nya prov på hans översättningskonst ur andra brevsamlingar.

Johannes Kolmodin avled i Addis Abeba den 9 oktober 1933. Han hade då sedan den 25 november 1931 varit kejsar Haile Sellassies rådgivare i etiopiska utrikesministeriet. Hans sista bidrag till tolkningen av turkisk lyrik kommer därifrån. Det är några enkla turkiska folkvisor, som han översatte för "Turkiska Musiken" och som publicerades i "Juvenalisk Årsbok. Årg. 5. Uppsala 1931." Kolmodin har bifogat ett visitkort med följande tillskrift "Bilagda folkvisor äro *äkta* och öfversättningarna öfverensstämma med originalen äfven i fråga om stafvelsernas antal och rimflätningen."

Så följer de fem fyrstavningarna:

I

En sten jag i ån lät gå . . .
Till fönstret kom flickan då.
"Flicka lilla, för Guds skull,
drag nu strax låset ifrå!"

II

Ingen här, min flicka, nej,
som kan skilja dig från mig!
Räck nu fram dina läppar!
Det är mörkt, man ser oss ej.

III

Ni stjärnor och måne, som
vandra där, himmelen om!
Nyss såg jag lilla vännen . . .
Jag trodde sultanen kom.

IV

Se, blomman i täppan är
så vissen! Se masken där!
Jag frågte lilla vännen:
"Har du mig verkligen kär?"

V

Likasom persikans skinn
skiftar lilla vännen min . . .
"O, den vännen, hon flyr mig."
Jag får ej ro i mitt sinn!

En fråga som är omöjlig att besvara är om Kolmodin gjort dessa översättningar i Addis Abeba, fjärran från den turkiska kulturmiljö som han så högt skattade, eller om han medfört dem från det Konstantinopel som vid den tiden hade blivit Istanbul. Frågan saknar väl större vikt — huvudsaken är att översättningarna finnas tillgängliga.

LABRANDA

Av Alfred Westholm

Planerna på ett svenskt deltagande i utforskningen av Mindre Asiens grekiska kulturområden går tillbaka ända till förra seklet. Heinrich Schliemanns och efter honom främst de tyska arkeologernas sensationella fynd i dessa områden redan på 1870-talet gav mäktiga impulser till fortsatta forskningar i större skala även för andra nationer.

Bland svenskarna blev Oscar Montelius namn tidigt känt i vida internationella kretsar, mest på grund av hans metodiska skrifter. Han kom dock aldrig att leda några utgrävningar i Medelhavsområdet. Professor Sam Wide i Uppsala, som tillsammans med den jämnårige Lennart Kjellberg startade utgrävningar i Grekland, närmare bestämt av ett Poseidontempel på ön Kalauria, var den förste svensk som på 1800-talet satte arkeologspaden i den klassiska jorden. Detta var år 1894. Några år senare, 1902, kunde Kjellberg påbörja grävningar i Mindre Asien, nämligen med friläggandet av akropolen till den eoliska staden Larisa, några mil norr om Izmir. Kjellberg inbjöd som deltagare en tysk arkeolog, Johannes Boelau från Kassel. Dessa viktiga utgrävningar resulterade i en rad publikationer av Kjellberg och andra författare ända fram på 1940-talet. Kjellbergs efterträdare på professorsstolen i Uppsala, Axel W. Persson, tog upp traditionen med fältarbeten i den klassiska södern. Under 1920-talet utfördes sålunda de stora utgrävningarna i Asine i Grekland, vilka i sin tur blev inkörsporten till en rad andra fältarbeten på andra platser både av Persson själv och inte minst av hans lärjungar och medarbetare.

Med utgångspunkt från en mykensk vasskärva med inskriftstecken, hittad 1926 i Asine, arbetade Persson under 1930-talet intensivt på att försöka tyda den då ännu ej tolkade minoisk-mykenska skriften, och han trodde sig kunna finna nyckeln till lösningen i något

Labranda, i förgrunden Oikoi. T. v. sydvästhörnet av templet.

av de okända inhemska språken på det Mindreasiatiska fastlandet, främst det språk, som man funnit rester av i Karien i sydvästra Turkiet.

Efter vissa sonderingar kom utgrävningar i gång 1948 på en mycket avlägsen plats, kallad Labranda, högt uppe i bergen, där väldiga byggnadsrester ovan jord satte fart på den arkeologiska fantasien. Perssons förhoppningar präglade de första kampanjerna, men då han gick bort år 1951 hade endast ett par skärvor med kariska skrivtecken hittats, och kanske kände han, trots att storslagna arkitekturmonument hade kommit i dagen, en besvikelse, något som framskymtar i hans preliminära grävningsrapporter. När man nu ser resultatet av utgrävningarna i Labranda, måste man beklaga att Persson under

utgrävningarnas gång hela tiden främst hade de kariska inskrifterna i tankarna och hoppet att finna sådana. Men förgäves sökte han i Labranda minnesmärken från en tid, som kunde brygga över gapet mellan den mykenska och den klassiska tiden. Efter Perssons bortgång har ingenting kommit i dagen, som är äldre än 500-talet f.Kr., ingen byggnad kan dateras tidigare än tidigast till slutet av 400-talet f.Kr. och de viktigaste monumentalbyggnaderna är alla från en relativt kort period omkring 300-talets mitt f.Kr. och några från romersk tid.

Under 300-talet f.Kr. dominerades Karien av en kungasläkt, som efter den äldste kände kungen, Ekatomnos, kallas den ekatomnidiska. Man känner numera från en inskrift i Labranda även namnet på Ekatomnos fader Ysaldomos. Ekatomnos, som dog 377 f.Kr., hade fem barn av vilka de två äldsta syskonparen var gifta med varandra enligt karisk sed. Den äldste sonen Maussollos var en betydande regent. Visserligen var han underställd den persiska storkonungen och som satrap tributpliktig till honom, men så länge tributen inflöt och inga störningar förekom i relationerna med det persiska riket var han allenahärskande. Under Maussollos upplevde det kariska riket sin storhetstid, ofta i konkurrens med Athen. Alla inskrifter från denna tid är grekiska och man känner på mångahanda sätt kungaparets starka grekiska intressen inte minst genom deras gravbygge, det s. k. Maussolleet i Halikarnassos, som räknades till antikens sju underverk. Labranda kan ha varit ett kungaparets sommarresidens. När år 353 f.Kr. Maussollos och hans syster Artemisia två år senare dog, pågick mycket stora byggnadsarbeten i Labranda. Upprustningen av platsen företogs möjligen som tack för att kungen räddats undan ett attentat 354 f.Kr. Syskonparet Idrievs och Ada fortsatte dessa arbeten till Idrievs' död 344 f.Kr., då den yngre brodern Pixodaros revolterade mot Adas regentskap. Striderna slutade med att Pixodaros behöll Mylasa-slätten och Halikarnassos medan Ada byggde upp en ny stad, Alinda, längre inåt landet. Bekant är hur hon senare genom Alexander den store återfick regentskapet över Karien. Det är med denna historiska bakgrund man måste se och tolka de ekatomnidiska byggnaderna i Labranda.

Herodotos omtalar i samband med jonernas uppror mot perserna

499 f.Kr. en stor helig lund av plataner, helgad åt Zevs Stratios i Labranda, men han nämner inte något tempel. Det Zevstempel, som utgör centrum för hela anläggningen i Labranda har alltså tillkommit efter Herodotos tid. I sin ursprungliga form var detta, så vitt man kan rekonstruera det, ett litet templum in antis, uppfört med lokala stenar (gneiss) i jonisk stil. Portikens kolonner och front har sannolikt varit utförda i marmor. Ett kolonnfragment med 36 kannelyrer, som hittats framför östfasaden, hör sannolikt till detta första tempel, som ej närmare kan bestämmas eller dateras. Framför detta tempel låg en smal terrass, på norra sidan begränsad av en stoa, som enligt en inskrift byggdes av Maussollos.

Mot slutet av Maussollos' levnad påbörjades som nämnts en stor upprustning av hela denna plats. En del byggnader fullbordades under hans levnad medan andra signerades av hans bror Idrievs. I första hand byggdes templet om. Man behöll den kvadratiska tempelcellen, men omgav den med en stor plattform av sten och marmor och reste på denna nya joniska marmorkolonner med 24 kannelyrer, så att templet blev en jonisk peripteros. Hela templet kläddes in i marmorplattor så att det utifrån tedde sig som ett grekiskt marmortempel. Samtidigt utvidgades och breddades tempelgården på den östra sidan.

I den breddade terrassen på södra sidan av templet och på en mycket lägre nivå konstruerades en serie egendomliga rum, som öppnar sig ut mot en korridor. Rummen har fönster på bägge sidor om dörrarna. Härifrån kunde man på stentrappor komma upp på tempelterrassen. Det är oklart vad dessa rum använts till.

På västra sidan om templet uppfördes av Idrievs en byggnad som i en inskrift på arkitraven kallas *oikoi*. Den består av två olika stora rum med var sin portal, som öppnar sig ut mot en framför liggande portik, som bärs upp av fyra doriska kolonner. Man har gissat att denna byggnad varit någon sorts kontor eller officiell byggnad för prästen, som hade en betydande ställning i Labranda. I romersk tid har omändringar gjorts i de båda rummen, som då tycks ha tjänat helt andra ändamål.

Det är påfallande att nästan alla monumentala byggnader i Labranda är daterade genom inskrifter, som regel på arkitraven ovanför ingången, där även byggnadens karaktär ibland är angiven. Det gäl-

ler även två nästan identiskt lika väldiga anläggningar, som benämnas *Andron*, d. v. s. mannasal. Den ena är fullbordad av Maussollos, den andra av Idrievs. Båda är uppförda i lokal sten medan huvudfronten mot öster med arkitektoniska detaljer är utförd i marmor. Stilen är jonisk liksom i templet. Båda har en relativt dominerande placering i förhållande till andra byggnader. Även i andronernas detaljer möter vi ett utomordentligt högtstående konsthantverk. Vad som emellertid är mest påfallande är att fasaderna brutits upp med stora fönster, i Maussollos andron endast på mannasalens södra långvägg, men i Idrievs även på den norra. Båda har även fönster mellan salen och portiken på ömse sidor om ingångsdörren. Det är uppenbart att dessa dominerande och rikt påkostade anläggningar måste ha spelat en viktig roll i samband med kulten. Vissa fynd anger att de stora salarna använts för måltider och fester.

Hela det heliga området, *hieron*, var omgivet av en mur, genom vilken man kom genom marmorpropyleer. Två sådana byggnader har undersökts i den sydöstra delen av området. Även här har vi att göra med två praktiskt taget identiska byggnader, men här står de endast några meter från varandra. Kanske är förklaringen härtill den att man först börjat bygga den östra, men att man senare i samband med den stora upprustningen ändrat planerna och använt materialet från den östra entrén till den södra.

En viktig del av området i Labranda återstår att utforska: en stor anläggning konstruerad som en serie rum, sannolikt förrådsrum i minst två våningar grupperade omkring en gård. Den måste som helhet ha tillkommit under Maussollos tid. Sannolikt har vi här att göra med kungapalatset, men säkert kan detta inte fastställas utan vidare grävningar.

Då Labrandaområdet ligger i en mycket brant sluttning är det naturligt att man måst konstruera smala terrasser, stöttade av höga terrassmurar. Dessa terrasser inbjuder även till uppförandet av stoaanläggningar. Sådana finns också på flera terrasser inom området. Som regel tillhör de dock inte den ekatomnidiska tiden utan romersk tid.

Så vitt man nu kan se avstannade all byggnadsverksamhet i Labranda i samband med konung Idrievs' död år 344 f.Kr. Området

torde ha legat i centrum för de strider, som då bröt ut mellan syskonen Ada, Idrievs efterlevande maka, och hennes yngre bror Pixodaros. Möjligen kan vissa försvarsanläggningar i närheten av Labranda tyda härpå. Uppehållet i byggnadsverksamheten på minst 300 år betyder emellertid inte att templet slutade att fungera och att verksamheten upphörde. Tvärtom, det är främst från denna mellanperiod som vi ha de viktigaste uppgifterna om Labranda tack vare inemot ett hundratal inskrifter från perioden i fråga, som belyser tidens politiska och religiösa frågor. Särskilt viktiga är en serie inskrifter inhuggna på monumentalbyggnadernas väggar, som berör den korrespondens, som Selevkos II:s ståthållare Olympichos förde. Inskrifterna belyser dels lokala förhållanden i anslutning till templet och kulten dels mera allmänt politiska förhållanden i synnerhet perioden mot 200-talets slut.

Den nya byggnadsverksamheten i Labranda kommer inte igång förrän under första århundradet e.Kr. och under de därpå följande seklen. Endast några få av de romerska byggnaderna har varit föremål för närmare undersökningar. Maussollos' stoa på norra sidan av terrassen framför templet byggs enligt en inskrift om under flavisk tid och sannolikt höjde man då stoan till två våningar, den lägre med joniska kolonner, den övre med korintiska. Ytterligare en stoa uppfördes på den södra sidan av samma terrass och söder därom, på en lägre nivå, tillkom en hög terrassmur i vilken en intressant brunnsanläggning lades in. Denna består av en bassäng, öppen åt söder och med ett tak, som stöttas av tre grova kolonner. Denna anläggning, som tillkommit efter terrassmuren, tillhör sannolikt senromersk tid.

Rakt söder om Maussollos andron byggdes under romersk tid på en lägre nivå ytterligare en andron (Andron C), mindre och mycket enklare i utförandet. De grova monolitiska stenkolonnerna i portiken har uppenbarligen varit överklädda med stuck och var troligen doriska i sin utformning. Liknande doriska kolonner anträffades i den s. k. väststoan nedanför Idrievs' andron. Även väggarna i Andron C var överdragna med målad stuck.

Den överväldigande rikedomen på vatten i Labrandas bergsluttningar är kanske förutsättningen för hela helgedomens tillkomst. Det är naturligt att vattentillgången i romersk tid utnyttjades till badan-

läggningar. I själva verket finns det två romerska termer inom det heliga området. Båda dessa är mycket förstörda och har endast i ringa mån varit föremål för undersökningar.

I den östra badanläggningen och delvis med utnyttjande av badets murar och de östra propyleernas sydvägg byggdes på 300-talet en kristen kyrka. Det förefaller som om man då i ganska stor skala använt material från andra byggnader, som tydligen varit i så fallfärdigt skick att man börjat plundra dem. Kyrkan hade sålunda ett golv av tunna marmorplattor, möjligen tagna från templets väggar. Delar av västportalen var uppenbarligen återanvända marmorblock tagna från någon annan byggnad. Kyrkan har ett långsmalt långhus, framför vilket ligger ett litet narthex med en enda ingång från väster. I öster prothesis, bema och diakonikon, som öppnar sig ut mot långhuset. Bema har absidal avslutning mot öster. Liksom golvet har väggarna på insidan varit beklädda med tunna marmorskivor, även de sannolikt tagna från templet. Långväggarna har haft parvis ställda pilastrar med egendomligt formade kapitäl, som synes ange att kyrkan haft ett trätak lagt på bjälkar, som vilat på dessa kapitäl. Sannolikt förstördes kyrkan i samband med den seldjukiska invasionen i slutet av 1000-talet.

Några hundra meter väster om det heliga tempelområdet och på en något lägre klipphylla har resterna av ett stadion upptäckts. Det är av en typ, som inte är ovanlig i Mindre Asien, med sittplatser endast på den ena långsidan. Denna anläggning synes av murläggningen att döma vara från klassisk eller möjligen hellenistisk tid. I väster avslutas stadion med en tornliknande uppbyggnad över en 2 m. hög passage för regnvatten. Rester av startblocken finns kvar både i väst och öst, men f. ö. är föga bevarat. De trappstegsformade sittplatserna är helt förstörda, men inhuggningar där de varit placerade syns i klippan på många ställen på den norra sidan av anläggningen.

Kanske har det funnits en teater i Labranda, men den har i så fall ej kunnat lokaliseras. Om den funnits redan under den ekatomnidiska tiden har den varit av förgängligt material. Man måste komma ihåg att de äldsta i sten byggda grekiska teatrarna (i Athen och Epidavros) uppfördes ungefär då den ekatomnidiska tidens byggnadsverksamhet i Labranda upphörde.

Det största och mest arbetskrävande av alla byggen med anknytning till Labranda är dock den väg, som gick från den gamla kariska huvudstaden Mylasa över slätten och uppför bergsluttningarna ända fram till tempelområdet. Det är en sträcka på c. 15 km. Till stora delar var den stensatt med väldiga, ända till fem meter långa klippblock, som huggits ur den lokala berggrunden. Ännu 1960 kunde man på långa sträckor följa och se denna forntida väg, som dock till stora delar spolierades av det nya vägbygget. På vissa ställen var den upplagd på byggda terrasser medan den på andra brutits igenom klippartier i avsikt att få en jämn lutning. Vägen, som huvudsakligen kommer från väster, ledde fram till propyleerna i den östra delen av tempelområdet och löpte den sista sträckan nedanför väldiga terrassmurar, som begränsade området i söder.

På bergstoppen ovanför tempelområdet åt norr finns resterna av en borg, som helt kollapsat och nu ser ut som en väldig hög av byggnadssten. Området är inhägnat av en stark oregelbunden mur med ett flertal torn. Detta kan betraktas som Labrandas akropol, som spelat en viss roll under striderna vid olika tillfällen. Jonas Crampa, som ägnat Labrandas inskrifter mångåriga studier, har identifierat denna akropol med en plats, Petra, som enligt en inskrift, funnen i Labranda, ockuperades av Olympichos, Selevkos II:s ståthållare i Karien. Detta kan stämma med murtekniken på akropolen, som synes vara hellenistisk. Labrandas akropol har ej varit föremål för några utgrävningar, endast ytliga iakttagelser och uppmätningar.

Runt det heliga området finns ett antal gravar, som huggits ut ur den hårda klippan. Några av dessa sitter högt upp på en släthuggen klippvägg, medan andra är utformade som rektangulära schakt, nedsänkta i klippan och täckta med en stor stenhäll. De flesta av dessa gravar tillhör hellenistisk tid. Många är uthuggna utefter den ovannämnda vägen, framför allt utefter dess sträckning närmast Labrandaområdet. Ingen av dessa gravar har innehållit några spektakulära föremål.

Av en helt annan typ är en stor byggd grav, belägen på en hög terrass norr om templet c. 25 m högre än detta. Graven står dock i direkt förbindelse med tempelområdet genom en brant trappa och en väg. Graven som är byggd av mäktiga block av lokal sten, består

av ett litet förrum, till vilket leder en skendörr från söder. Från detta lilla rum, motsvarande den i klippgravar vanliga dromos leder en portal in till två gravkammare, täckta med överkragade valv. I den innersta kammaren står en stensarkofag, så stor att man måste förutsätta att hela graven byggts sedan den kommit på plats. Även i den yttre kammaren finns två sarkofager, som dock synes ha tillhört en sekundär begravning. Över båda dessa kammare finns ett lågt rum, täckt av stenblock över hela gravens bredd. Detta rum måste ha haft till uppgift att avlasta trycket från något som stått ovanpå det nuvarande taket. År 1844 fann fransmannen Lebas fragment av dorisk arkitektur, nedfallna på sidan av graven. Dessa måste vara rester av ett litet gravtempel, som stått över själva gravkamrarna, ett arrangemang, som ej är ovanligt i Mindre Asien och som kanske ytterst går tillbaka på det berömda Maussolleet i Halikarnassos, ej långt från Labranda. Den byggda graven i Labranda var sedan länge plundrad och hade tidvis använts som skydd för regn eller som bostad. Det är därför svårt att bestämma dess ålder. Den måste dock vara ekatomnidisk eller obetydligt senare. Härför talar några svartfernissade skärvor, som hittades på golvet i den inre kammaren. Man kan spekulera om för vem denna magnifika anläggning byggts.

Med undantag av de viktiga grekiska inskrifterna är lösfynden som gjorts i Labranda av mindre betydelse. Man kan antaga att den brand, som övergått området förstört det mesta av inredningarna och uppställningarna i stoor och på terrasserna. Platsen har även varit föremål för månghundraårig plundring. Arkitekturdetaljerna är genomgående av högsta kvalitet och det förvånar då att de bevarade skulpturerna är av rätt medelmåttig art.

Det är svårt att avgöra hur djupt det hellenska trängt in i det anatoliska Karien. Mycket tyder på att det endast ligger på ytan och att byggnadsverksamheten i stort går tillbaka på en inhemsk tradition. Många likheter finns med mycket äldre arkitektur, t. ex. den hettitiska, så de ofta förekommande fönstren. Vissa husformer är okända från grekiskt område, t. ex. andronerna, som dock har formella likheter med skattehusen i Grekland.

Omkring 350 f.Kr. arbetade en grupp grekiska konstnärer på Maussolleet i Halikarnassos, tidvis under den berömde arkitekten

Pytheos' ledning. Han var i den ekatomnidiska kungafamiljens tjänst ungefär samtidigt som de ekatomnidiska byggnaderna i Labranda kom till. Det vore naturligt att tänka sig att Pytheos och hans medarbetare haft sin hand med i konstruktionerna i Labranda. Något bevis härför finns emellertid inte. Genom en inskrift i British Museum vet man att Pytheos efter 334 f.Kr. var ansvarig för bygget av Athenatemplet i Priene ej långt därifrån. Har det grekiska arbetslaget varit sysselsatt i Labranda under perioden mellan Maussolleet och Athenatemplet? I varje fall uppvisar dessa monument mycket stora likheter i fråga om de grekiska arkitekturelementen. Inte helt oväntat uppvisar alltså Labrandaarkitekturen en blandning mellan grekiskt och anatoliskt, där den grekiska ornamentiken lagts som ett täcke över anatolisk byggnadsform. Konsthistoriskt kan Labrandaarkitekturen bestämmas på detta sätt. Labrandas grekiska element är inspända mellan två väldokumenterade monument. Denna blandning har också sin motsvarighet inom det kultiska på så sätt att urgammal karisk kult i Labranda sammansmält med och modifierats av grekisk.

BASILIKAN VID KUSTUR OCH HAVSYTANS FÖRÄNDRINGAR

Av Bertil Almgren

Vid ett besök på det moderna och nybyggda badhotellet vid Kuştur, halvvägs mellan Efesus och Kuşadası, fångades mitt intresse av några kolonnfragment på ungefär en halv meters vattendjup några meter från stranden. Utan att märka det hade jag dessförinnan passerat vad som nu visade sig betydelsefullt, nämligen en halvcirkelformad murrest i plagens sand, några tiotal meter norr om en till hotellet hörande betongkonstruktion mellan landsvägen och vattenlinjen.

Det stod nu klart att detta måste vara en äldre byggnadsrest och med ledning av de murar som sträckte sig därifrån, dels åt norr och söder, dels i västlig riktning ut i vattnet ungefär parallellt med de sjunkna kolonnstumparna, kunde det snart konstateras att det här rörde sig om en basilika, alltså en fornkristen kyrka med halvrund absid av 5 meters diameter och rester av de typiska inre kolonnaderna i ett ca 5.30 m brett mittskepp. Kyrkans yttre bredd hade varit högst 13.5 m att döma av de obetydliga resterna av yttermurarna, medan längden var svårare att bedöma eftersom murarna försvann under vattnet i bottengruset, men i varje fall inte understigit 15 m.

Murverket bestod av skalmurar av kalksten med fyllning av smärre sten och murbruk, nu stående till högst en halv meters höjd. Undantag utgjorde sidoskeppens östliga tvärmurar på bägge sidor om absiden som bestod av tegel, liksom var fallet med en inre påbyggnad av absiden. Från absiden sträckte sig österut mittskeppets bägge grundmurar i välbyggd skalmur, ca 110 cm breda, men påbyggda med tunnare och mindre välbyggda murar på ömse sidor om koret. Möjligen hade de lägre partierna här utgjort valvöppningar mot sidoskeppen. Kolonnresterna var på ena sidan av granit, på den andra

Basilikan vid Kuştur från NV.

av marmor, med en diameter av 30—40 cm. De kan icke visas ha tillhört mer än en kolonn på vardera sidan.

Kyrkan har varit en typisk basilika av äldre mediterran typ. Den regelbundet halvrunda absiden skiljer sig i varje fall från de mångkantiga byzantinska dylika från 800-talet och senare. Basilikor med samma plan och mått dateras i Grekland (Attika) till 400-talet. Kuştur-basilikan kan beräknas ha varit av medelstorlek och kan snarast vara från tiden före år 500.

Hur har då denna kristna kyrka hamnat delvis på havsbottnen? Det är ett problem som också gäller den nordväst därom på en udde belägna stadslämning, där flera senantika husgrunder ligger i varje fall i vattenlinjen och uppenbart alldeles för lågt i förhållande till högvatten och stormvågor för att vara ursprungligt planerade där.

Det finns två olika förklaringsmöjligheter. Den ena är de rörelser

i jordskorpan som sammanhänger med jordbävningar och vulkanism, och som t. ex. vid Neapelbukten, alltså i närheten av Vesuvius, tycks ha lett till upprepade höjningar och sänkningar av havsbottnen. Just i denna trakt, Turkiets västkust söder om Efesus, har en amerikansk forskare räknat med en sentida förkastning på omkring 25—30 meters höjd (eller djup) som bl. a. skulle ha förstört hamnen i Efesus, och som skulle löpa i nord-sydlig riktning just förbi Kustur längs stranden. Förkastningen skulle kunna ha förorsakats av en större jordbävning år 17 e.Kr.[1]

Även om den på en gång skedda förskjutningen nedåt av landmassan utanför denna förkastning endast skulle — som Wendel antar — ha uppgått till 5—6 meter, så är detta ett för en jordbävning i recent tid okänt mått, vittne i så fall om en katastrof som borde gett eko i den icke obetydliga samtida historieskrivningen. En katastrof av typen Santorin där under bronsåldern, ca 1500—1400 f.Kr., delar av en stor ö försvann i havets djup kan det inte heller ha varit — Santorin är en vulkan men den turkiska västkusten saknar helt sådana.

Santorin-katastrofen, en vulkanexplosion i stil med Krakataua, anses ha orsakat de svåra jordbävningar som förstört de minoiska palatsen på Kreta på 1400-talet f.Kr. På Kreta finns emellertid också murar under vatten vid stränderna, bl. a. de senantika vid ön Spinalonga norr om Ajios Nikolaos på östra Kretas nordkust. Något längre österut ligger på nordkusten, omedelbart innanför ön Mochlos, murar av otvetydig minoisk typ under vattenytan, och från samma tid, alltså andra årtusendet f.Kr. är troligen ett stenbrott i och under vattenytan vid Aji Teodori nära Niro Khani, 14 km öster om Heraklion.

Det finns en annan förklaring till dessa undervattensbebyggelser, nämligen att havsytan och därmed alltså världshavets yta, stått på olika nivå vid olika tider. Mest påtagligt har detta varit fallet under istiderna, och anledningen är att under dessa så mycket av jordklotets vatten varit bundet i inlandsisar, att havsytan sänkts, under den största (andra) av de fyra istiderna inte mindre än ca 150 meter. Man

[1] WENDEL, Clar. A., American Archeology 1969, s. 322 ff.

beräknar att en total avsmältning av nuvarande landis på Grönland och i Antarktis skulle höja världshavets yta inte mindre än 50 meter — Köpenhamn, London och Holland skulle försvinna.

Att istiderna beror på klimatförändringar är självklart, mindre känt men lika klart är att klimatet både lokalt och globalt visat stora skiftningar sedan dess. Enligt ovanstående skulle då en världsomfattande ändring till varmare klimat förorsaka isavsmältning och därmed höjd havsyta, om också blott någon eller några meter. På motsvarande sätt skulle ett globalt kallare klimat ge ökade inlandsisar och därmed *sänkt* havsyta.

En global klimatförändring av det senare slaget tycks, bl. a. enligt C 14-indikationer ha ägt rum under mitten av sista årtusendet f.Kr., alltså under Greklands storhetstid. Förutom att denna kallare och fuktigare klimattyp kan ha varit en stor del av orsaken till Greklands (och Persiens) blomstring[2], så kan den beräknas ha orsakat en viss sänkning av havsytan, vilket i dessa trakter skulle förklara de märkliga byggnadsresterna av både hus och hela tempel under vattnet i den lagunartade viken Portocheli söder om Epidauros, utan tvivel från 500- och 400-talen.[3]

En motsvarande förklaring beträffande Kustur skulle kunna ligga i den i varje fall från Nord- och Mellaneuropa kända kallare och fuktigare klimatperiod som kan anses ha infallit på 300—400-talen e.Kr. alltså den tid som basilikan tycks tillhöra. Då en om än kortare period av sådant klimat tycks ha infallit under sen bronsålder — senminoisk tid, ca 1200—1100-talen f.Kr., dit murar och stenbrott på Kreta kunde höra, förefaller de här nämnda exemplen på undervattensmurar i östra Medelhavet kunna få en entydig förklaring, som inte saknar principiell betydelse för stora delar av dessa trakters historiska topografi. En motsvarande höjning av havsytan på en eller ett par meter under globalt varmare klimat har uppenbarligen haft stora följder i låglänta bukter t. ex. i Podeltat i Italien eller i Argolis i Grekland — har Tiryns varit en hamnstad under tidigmykensk tid?

---

[2] B. ALMGREN, Bull. Mus. Far Eastern Ant. 1962.

[3] Scientific American 1975.

TURKISK TRÄBYGGNADSKONST

Av Inger Norell

I juli 1975 tog jag tåget till Istanbul för att med stipendium från Svenska Forskningsinstitutet studera turkisk träbyggnadskonst. Jag visste då inte säkert om jag skulle hitta några trähus att undersöka och fotografera. Att se hur man bygger i ett område vars klimat och kultur skiljer sig så mycket från det nordiska, tyckte jag skulle vara mycket intressant.

Det var en positiv överraskning att upptäcka den mycket rika träarkitektur som funnits tidigare i Turkiet och där fortfarande en del finns kvar.

Stora delar av nuvarande Turkiet var en gång täckta av skog. Likadant var det i flertalet andra länder kring Medelhavet. Skogen skövlades sedan under århundradenas lopp för att ge trä till de otaliga skeppsflottor, som byggdes för handel och krig av alla de kulturer som härskade över Medelhavets kuster. Trä användes även som husbyggnadsmaterial.

Graven vid Gordion

Ett mycket gammalt exempel på trä som byggnadsmaterial kan man i dag få se om man går in i den gamle kung Midas' grav. Den ligger invid Gordion, frygernas gamla huvudstad på den anatoliska högplatån, 90 km sydväst om Ankara. Frygerna levde här med en högt stående kultur från omkring 1100 till 690 f.Kr. En legend berättar att det var deras förste konung, Gordios, som på sin segervagn knöt tömmarna i en oupplöslig knut. Tömmarna var gjorda av kornellbuskens bark. Den som löste knuten skulle härska över Asien. Långt senare gjorde Alexander den Store detta på sitt eget sätt genom att med svärdet klyva knuten mitt itu.

Graven tros vara byggd någon gång mellan 725 och 720 f.Kr. och

skulle då vara gjord för en företrädare till kung Midas. I dag är graven en 53 m hög kulle med diametern 300 m.

Genom en i sen tid utgrävd gång kan man komma in till själva gravkammaren. Den är helt byggd i trä, knuttimrad med kraftiga stockar av ceder, cypress och pinje. Gravhuset är byggt som två skal med grus emellan. Detta ger förstärkning mot högens jordtryck och hindrar vatten från att tränga in i den innersta gravkammaren. Denna är 5 gånger 6 m och 4 m hög inuti och har släthuggna stockar i golv och väggar. Vid utgrävningen fann man här många vackra saker, bland annat väl bibehållna delar av smäckra trämöbler. De visar starkt inflytande från dåtida egyptisk möbelkonst.

Själva gravhuset är helt intakt. Tidens tand har emellertid gröpt ur stockarnas ändar så att de liknar kranier. Jag såg dem bara i skenet av en ensam glödlampa. Finns det någonstans ett äldre, bevarat exempel på träbyggande än detta 2 700 år gamla gravhus vid Gordion?

Bysans

Långt senare än Gordion men ändå för mycket länge sedan, finns berättelser om rik skogsförekomst i Mindre Asien. På 1000-talet e.Kr. berättade korsfararna om stora svårigheter att ta sig fram i de södra delarnas berg och stora skogar.

Vi vet mycket litet om hur det dåtida Konstantinopel såg ut eller hur man byggde. Kyrkor och andra byggnader i sten finns kvar, resten förstördes först av korsfararna och sedan av turkarna.

Det fanns emellertid "stadsplanebestämmelser" om hur långt ut över en gata som man fick bygga husens övre våningar. De mått som anges är så pass stora, att man knappast kan ha använt något annat material än trä till dessa utkragande burspråk.

Seldjukerna

På 1000- till 1200-talen e.Kr. erövrades Mindre Asien av seldjukerna. De var en turkisk stam med en högt stående konst och kultur. Från denna tid finns vackert utformade moskéer och gravmonument. Moskéerna hade sociala anläggningar som skolor, bibliotek och sjukhus inom sitt område.

Seldjukerna var mycket skickliga träsnidare. De förde med sig och

utvecklade mönster och tekniker från de centralasiatiska rikena. På muséer i Ankara och Istanbul finns mycket vackra exempel på mosképortar och predikstolar i seldjukiskt träsnideri.

I den lilla nordanatoliska staden Kastamonu såg jag en moské från seldjukisk tid. Den hade en ovanligt vacker men sliten träport, rikt utsirad. Den användes fortfarande varje dag.

Det osmanska imperiet

Seldjukerna avlöstes som härskare i Mindre Asien av osmanerna på 1200-talet. Det osmanska imperiet varade från 1281 till efter första världskriget. Imperiets höjdpunkt var under 1500- och 1600-talen. Då behärskade turkarna större delen av Främre Asien och Nordafrika samt sydöstra Europa till Wien.

Istanbul

Från 1500-talet och senare finns teckningar gjorda av västerländska resenärer, främst från Istanbul.

En av dessa visar den så kallade Yali Kösk, strandpaviljongen, som hörde till Topkapı-palatsets område. Den var gjord i trä men till form och disposition liknade den mest ett tält. Många lätta paviljonger och även mer stabila trähus byggdes inom palatsets park och som utflyktsmål utefter Bosporens stränder. Några av de äldsta trähus som finns kvar i dag är delar av strandpalats från 1700-talet, någon ännu äldre.

Istanbuls rika familjer ägde ofta minst tre hus, som de flyttade mellan allt efter växlingar i årstider och klimat. De flesta av husen var omgivna av trädgårdar som tillsammans med allmänna parker gjorde Istanbul till en grön stad, en karaktär som nu är nästan helt försvunnen.

Några yalı (sommarhus)

Den äldsta kvarvarande av de gamla *yalı* är en mottagningspaviljong från 1699 med klart asiatisk prägel. Byggnaden är mycket vacker där den kragar ut över vattnet och enligt fotografier har interiören praktfulla målningar. Huset är privatägt och befinner sig tyvärr i ett mycket dåligt skick.

Jag hade turen att få besöka tre andra yalı som visar övergången från österländskt till västerländskt inflytande.

Saffet Paşa yalı från 1750 känns igen på de volutformade konsolerna under ett burspråk. Harem-delen är riven. Ägaren använder huset på somrarna men underhåller det endast sporadiskt. Planen till denna yalı är turkisk, exteriören europeisk.

Saddullah Paşa yalı från 1780 har en turkisk exteriör både i formen och den röda, oxblodsblandade färgen. Interiören däremot är påverkad av europeisk barock med en svängd trappa till en oval centralhall. Huset står tomt sedan ett antal år men är relativt väl underhållet. Harem-delen är riven.

Ostrorog yalı är från 1820 och även den röd utanpå. Huset är europeiskt både i interiör och plan. Ägaren och hans fru har bott i huset långa tider varje år till hans död i vintras. Huset är mycket välskött.

Stadsbebyggelse i trä

Inte bara sommarhusen byggdes i trä. Istanbul har fram till våra dagar varit både en trädgårdsstad och en trästad. Gamla bilder visar en mycket rikt utformad träarkitektur. Husens fasader hade många fönster och rummen kragade ut i flera våningar över gator och kajkanter.

Idag finns nästan inga trähus kvar i det centrala Istanbul. Bara några ruckliga kvarter nära Eyyüp- och Süleymaniye-moskéerna ger en antydan om försvunnen skönhet. Husen var inte särskilt bra byggda från början och har sedan inte heller underhållits.

Istanbul har härjats av många stora bränder under århundradenas lopp. Bränder orsakade av sabotage i krigstid, av rasade eldstäder vid jordbävningar eller helt enkelt slarv med eld och dåligt isolerade rökgångar. I en tätt byggd trästad blir resultatet snabbt en katastrof. Därför finns numera ett strängt förbud mot träbebyggelse i större städer i Turkiet.

En annan brandorsak har på senare år avsevärt reducerat de få större trähus som fortfarande stått kvar. Ägarna själva har olagligt låtit husen brinna ner för att på detta sätt kunna upplösa ett sterb-

hus, sälja den genom markspekulationen alltmer värdefulla tomten eller bara för att få ut försäkringspengar.

Detta bedrägeri drabbar de allra mest värdefulla husen och myndigheterna gör försök att stoppa verksamheten. Men vad hjälper det att förklara en byggnad som kulturminnesmärke, när det inte finns möjligheter till lån eller bidrag för att rusta upp huset?

Husen är stora, dåligt isolerade och kostar därför mycket att värma upp. Byggnadsmaterial, särskilt trä, är mycket dyrt i dag i Turkiet. Bara under 1975 steg priserna med 30 % på grund av inflationen. Kunniga hantverkare blir allt sällsyntare.

Det ser dystert ut i dag för den stad som var den lysande pärlan i ett månghundraårigt imperium. Även om medvetandet sent har vaknat om de oskattbara kulturella värden som varje dag går förlorade, finns ännu inte tillräckliga ekonomiska och organisatoriska förutsättningar att ändra något till det bättre. Skall man, även om man kan, satsa medel på minnen från en svunnen tid i en stad där mycket mer än hälften av människorna bor i undermåliga bostäder? Frågan är i hög grad relevant för dagens Turkiet.

Men den som en söndag, då entrén är billig, gått tillsammans med just dessa människor bland Topkapı-palatsets samlingar, kan inte göra annat än svara ja på den frågan. Från hela landet kommer familjerna dit med alla sina barn. Den stolthet som lyser ur deras ögon vid rundvandringen är inte att ta miste på. Den stoltheten skulle få gälla även de få kvarvarande resterna av den gröna trästaden Istanbul. Husen med sina parker skulle öppnas som utflyktsmål för alla de människor som i dag nöter bort varje grässtrå i stadens alltför få parker. Förändringen går snabbt. Snart finns bara enstaka hus kvar, inga hela kvarter.

Trähuskvarter från tiden kring sekelskiftet och senare, kan man fortfarande finna i byarna utefter Bosporen samt på Prinsöarna. Det är gamla sommarhus, klädda med träpanel och fulla av snickarglädje. Särskilt några hus i "art nouveau"-stil är intressanta. En viss turkisk och även arabisk påverkan finns i dekor och form, men i huvudsak är det inte en turkisk arkitektur. Det är västerländska hus, byggda både av och för utlänningarna i det gamla Levanten. I många europeiska länder som själva haft många hus i denna stil, har de rivits

under det sista årtiondet. Här finns kvar exempel på italiensk och österrikisk art-nouveau och vid arkitekturskolorna i Istanbul försöker man hinna åtminstone inventera och mäta upp de finaste husen innan de också försvinner liksom de turkiska trähusen gjort.

Klimat och skog

Träarkitektur finns i Istanbul, men hur är det i resten av landet? Turkiet är indelat i 7 olika klimatzoner. Fyra av dessa följer kusterna och får därför mer nederbörd än övriga zoner, där den sparsamma nederbörden mest faller i bergstrakterna. Där det finns nederbörd finns det troligen också skog. Där det finns skog, finns det träarkitektur?

Byggnadsmaterialregioner

Tesen om skog och träarkitektur stämmer för södra Turkiet liksom för Marmararegionen och bergstrakterna. I dessa områden kan man finna ren träarkitektur. När det gäller trä kombinerat med andra material, är bilden mer splittrad. Trä och tegel används på hela den stenfattiga högplatån men även i hög grad i de övriga områdena. Det är den vanliga kombinationen.

Trä och runda flodstenar används vid Svartahavskusten i en säregen konstruktionstyp. I de träfattiga östra delarna bygger man helt i sten förutom takbjälkar och inredning.

Träbyggnadskonst

Den turkiska träbyggnadskonsten står inte särskilt högt om man ser på själva träkonstruktionen. Moskéer och andra offentliga byggnader har man dock länge byggt mycket skickligt i sten. Var ligger skillnaden? Den ligger i religion och livsåskådning. När man bygger en moské bygger man för evigheten. Bostaden däremot bara för det korta livet. När det gäller bostädernas utformning väger kulturella och vardagspraktiska skäl ofta tyngre än materialet.

Det anatoliska huset

Trä är långt ifrån den viktigaste utgångspunkten för det anatoliska husets utformning. Dess plan har vuxit fram ur praktiska och

kulturella önskningar. Men trä är en förutsättning för några av det anatoliska husets mest karaktäristiska former och detaljer: taket, burspråket och inredningen.

Det pyramidformade, tegeltäckta taket har kraftigt dimensionerade takstolar för att kunna kraga ut som skydd för sol och regn. Formen tillåter större takhöjd i det viktiga centralrummet.

Bottenvåningen hör nära ihop med marken och den närmaste omgivningen. Den är en tjock, sluten mur som är väl anpassad till tomtgränsens ofta ojämna form och till markens kupering. Här finns förråd, stall m. m.

Mellan bottenvåning och tak ligger en, högst två bostadsvåningar. Den är oftast byggd i korsvirkeskonstruktion med väggfyllnad av bränt eller soltorkat tegel. Begränsningar i träets hållfasthet och de olika väggfyllnadernas kvalitet gör att man ställer bärande stolpar tätt. Svårigheter att få tag i långa och raka stockar för bjälklagen gör att rummets mått begränsas till mellan 3,5 och 5 m.

De många och höga fönstren visar på en önskan att kunna överblicka omgivningen och se naturens växlingar. Samtidigt ligger bostaden på ett övre plan, vilket gör att man kan se utan att ses.

Utkragningar gör det möjligt att i samma rum ha fönster åt flera väderstreck. Dessutom ökar bostadsytan något. En annan aspekt torde dock vara minst lika viktig: Vad man inte ser i exteriörens till synes oregelbundna utkragningar, ser man i planen. Nämligen att det enskilda rummet är den viktigaste enheten i det anatoliska huset.

Rummet

Det turkiska ordet för rum är *oda* och betecknade från början både bostad och hus. Bostaden var under nomadtiden ett tält, eller flera som placerades nära varandra och som flyttades långa sträckor med årstiderna. I tältet sov och åt hela familjen, här lagade man sin mat, arbetade med hantverk och tog emot sina gäster. Rörligheten, knappheten på utrymme och kraven på mångsidighet gjorde det nödvändigt med en enkel disponering av golvyta, förvaringsplatser, redskap och andra ägodelar. Samma kombination av genomtänkt, enkel disposition och allmängiltighet finner man i det anatoliska rummet.

Dörren tillhör rummet och öppnas alltid inåt. För att hindra insyn

är den placerad invid ett hörn och den som stiger in möts av en avskärmning i form av en balustrad eller ett skåp. Rummet är sedan indelat efter stigande grad av avskildhet. Först en förrumsdel, rummets servicedel som är avdelad genom en öppen balustrad. Här tar en gäst av sig skorna och längre än hit kom aldrig tjänarna.

Sedan själva rummet, närmast kvadratiskt och med golvet ett par dm högre än förrummets. Finns dessutom ett burspråk, ligger dess golv ytterligare ett par dm högre för att betona rummets bästa plats. Runt golvet går en 2—4 dm hög och 7 dm djup sittbänk, som kallas *sedir*. Ovanför dess ryggstöd är minst en vägg fylld av tätt sittande höga, smala fönster. Övriga väggar är täckta av inbyggda hyllor och skåp med vackert snidade trädörrar. En av väggarna har en centralt placerad, öppen spis med konformig kåpa som är inbyggd på samma sätt. Skåp och fönster når upp till 1,8 m höjd och runt rummet löper där en smal trähylla.

Ovanför hyllan är väggen vitkalkad liksom partierna mellan fönstren, i lugn harmoni med skåpdörrarnas och fönsterkarmarnas naturträ.

Mot rummets ostörda volym och väggarnas enkla proportioner och lugna färger står golv och tak i kontrast. I förrummet syns trägolvets breda plankor, täckt kanske med någon enkel matta.

Golvet i det egentliga rummet är däremot täckt av handknutna eller vävda, stora mattor i klara färger och mönster. Även sittbänken är klädd med mattor.

Taket är i trä och rikt dekorerat. Exempel finns både på att förrum och rum hålls samman genom ett enhetligt tak och på en uppdelning och gradskillnad genom olika mönster. Den vanligaste mönstertypen är tunna trälister lagda i rutnät eller så att rummets centrum betonas.

Safranbolu, en nordvästanatolisk by

Safranbolu heter en by, stor som en stad, som ligger i nordvästra Anatolien. Där bodde jag en vecka tillsammans med turkiska arkitekter som stadens gäster. Vi bodde hos olika familjer och gick hela dagarna runt från hus till hus för att se allt det vackra som ägarna kunde visa.

Safranbolu, en by i nordvästra Anatolien. Väl bevarad karaktär från osmanskt 1800-tal.

Safranbolu är en av de få turkiska städer som fortfarande har kvar sin karaktär från den osmanska tiden. Förändringarna börjar emellertid komma även där. För att visa sin vackra stad och samtidigt få de egna invånarna medvetna om sina unika hus, hade stadens myndigheter ordnat denna vecka tillsammans med Institutet för arkitekturhistoria och restaurering vid Istanbuls tekniska högskola. Det var första gången något liknande anordnades i Turkiet.

Husen i Safranbolu ligger på sluttningarna av en veckad ravin och hukar för den anatoliska vinden just under kanten av högplatån. Bara moskéernas minareter når över. De är ovanligt många i den här staden. Man upptäcker också många brunnar när man går omkring i staden. Nästan vid varje förgrening av två gator finns en marmorplatta med vattenkran.

Att det finns gott om moskéer och brunnar visar att Safranbolu varit en rik stad. Under 1800-talet förefaller stadens invånare att

ha haft särskilt goda dagar. Då byggdes de flesta av de stora, vackra anatoliska hus som ger staden dess karaktär.

Varje hus är olikt de andra men de har alla gemensamma drag. Detta ger staden en lugn och samlad karaktär med variationsrikedom i detaljerna.

Några saker skiljer husen i Safranbolu från andra anatoliska hus:

- att så många hus har två bostadsplan, s. k. *konak*
- ovanligt höga bottenvåningar på grund av ravinens lutning
- fler och högre fönster
- många utkragningar och burspråk
- vackra träinredningar, särskilt taken
- flera hus har en bassäng i det största rummet, inte för att simma i men för svalka i rummet och som magasin

Sitt namn har Safranbolu fått av just saffran, vår julbrödskrydda. Den har använts även som läkemedel och framför allt som gult färgämne innan de syntetiska färgerna började användas. Den lätta, dyrbara pistillen av den krokusart som odlades här gav staden en del av dess tidigare rikedom.

Förutom saffransodlingen fanns här en stor läderindustri. Den lades ned för ett tjugotal år sedan, därefter har stadens liv avtagit gradvis. Läderhandlarna har flyttat till Istanbul. De bor där halva året och återvänder under sommaren till sina gamla hus i Safranbolu, som de fortfarande har kvar. De som inte flyttar, arbetar vid stålverket i Karabük som ligger 10 km från Safranbolu.

Stadens invånare har således haft arbete och därigenom råd att behålla sina stora hus. Varje familj har dessutom från början haft två hus. Ett vinterhus i staden och ett sommarhus i vingårdsbyn Bağlar. Numera behöver man inte flytta med årstiden och många säljer därför ett av sina hus. Det är svårt att dela av ett hus i flera lägenheter på ett bra sätt. Många äldre personer säljer därför sitt hus när det blir för stort för dem. Gamla tidens storfamilj finns inte längre kvar i samma utsträckning.

Köparna av husen kommer ofta från Karabük, orten med stålverket där det inte är särskilt trevligt att bo. Safranbolu är på väg att bli en sovstad till Karabük. Det kanske är stadens enda chans att överleva, även om det medför att de få kvarvarande butikerna i marknadskvarteren får stänga och stadens centrum förlorar allt liv.

De allra allvarligaste konsekvenserna för Safranbolu är att de nyinflyttade inte har samma känsla för husens karaktär som de gamla ägarna. Många unga Safranbolu-bor tycker inte heller att husen är något speciellt. Bredare fönster tas upp och målas i klara färger. Taken får annorlunda tegel. Det grågula, soltorkade teglet byts ut mot rött, bränt. Eller också putsas väggarna i nya, klara färger. Mycket snabbt kan Safranbolu på detta sätt förändras helt till sin karaktär. Det var mot detta som stadens myndigheter ville ha hjälp.

Fru Nezihe's hus

Fru Nezihe's hus i sommarbyn Bağlar skulle enligt vad man på förhand berättat, vara ett av de få exemplen på restaurering av ett anatoliskt hus. Huset visade sig vara så gammalt som från 1810, ett av de äldsta husen vid en vacker, sluttande öppen plats utanför moskén i sommarbyn.

Uppgiften om restaureringen visade sig stämma för ett rum. Det var husets förnämsta rum, troligen det vackraste och mest konstfullt utsmyckade i hela Safranbolu.

Väggar och tak i rummet är klädda med fält av mönstrade träpaneler. Till och med spisens konformade huv är täckt av paneler. Allt är så välgjort att det är svårt att se att det bakom träpanelerna döljer sig inbyggda skåp. Framför fönstren sitter trägaller i seldjukisk stil. Ovanför de vanliga fönstren finns mindre så kallade tornfönster med färgat glas. När de stora fönsterluckorna var stängda, släppte tornfönstren in ljus. Yttertaket kragar ut så att solen inte kan skina direkt in genom tornfönstren.

Taket i rummet har ett geometriskt mönster som för tanken till Ostasien och Kina. I mitten sitter en stor, stiliserad, rikt utsirad 12-hörnig blomma, troligen en lotusblomma. Takets bakgrundsfärg är tegelröd. På blomman är mittfältet och en av de koncentriska månghörningarna inlagda med spegelglas. Om man på golvet under blom-

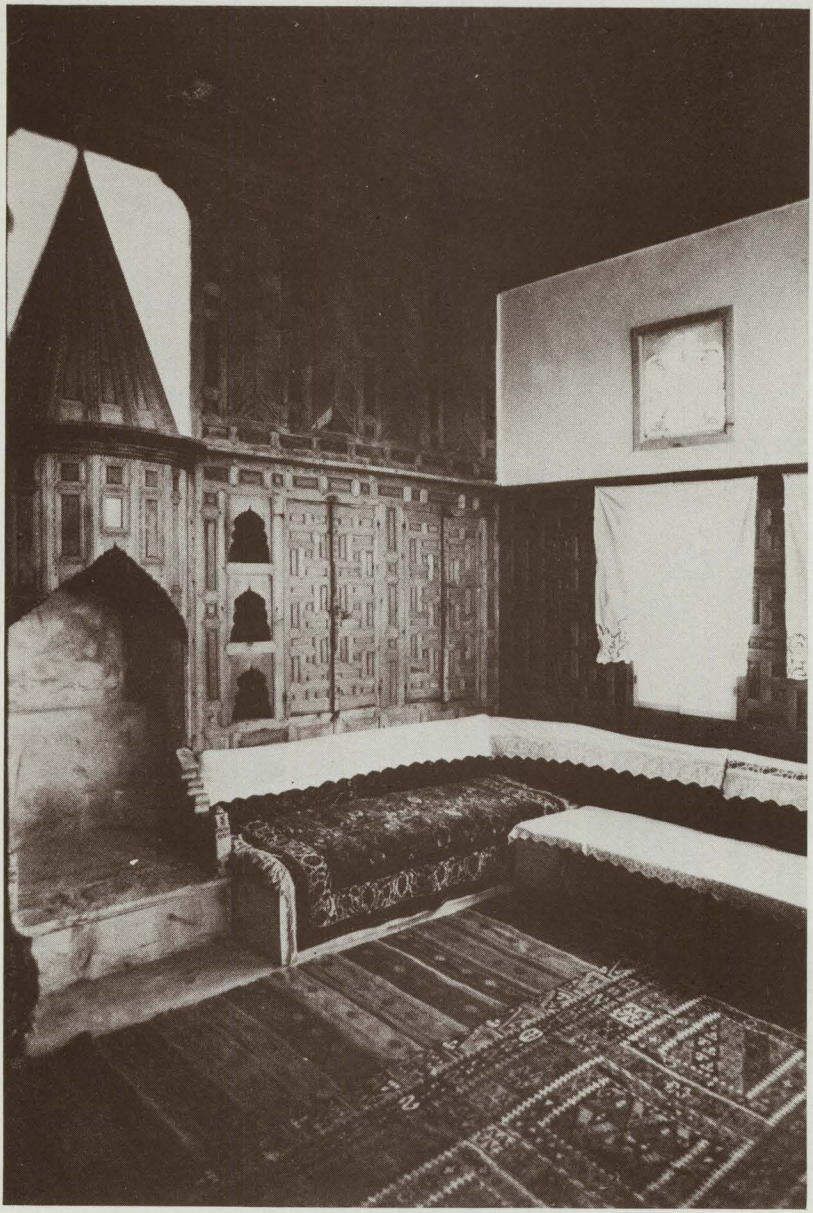

Fru Nezihe's hus. Huvudrummet.

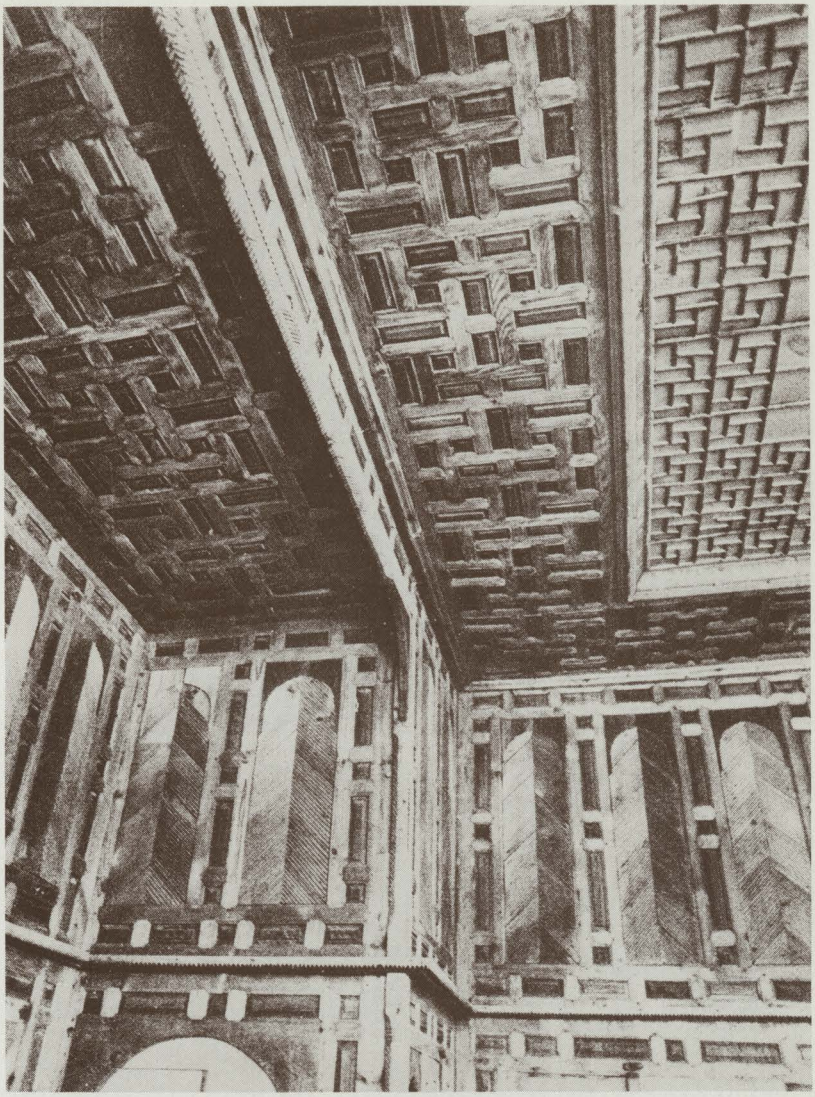

Fru Nezihe's hus. Detalj av taket i huvudrummet.

man placerade det vanliga fyrfatet med kol, *mangal*, fick man i taket en lysande eldblomma.

Detta vackra gamla rum var tydligen väl restaurerat, för det nya märktes bara på vissa detaljer som tornfönstrens karmfoder. Arkitekten som gjort restaureringen klagade över bristen på lämpligt material, de stora kostnaderna samt inte minst på svårigheterna att hitta kunniga hantverkare. Dessa faktorer var dock inte främsta anledningen till att resten av huset tyvärr blivit helt förstört till sin karaktär utan felgrepp som breda fönster och helt borttagen inredning.

Kunskap och medvetenhet om både byggnadstraditionen och kulturen bakom denna är de viktigaste förutsättningarna för att kunna anpassa de anatoliska husen till vår tids levnadssätt. Många av stadens invånare är medvetna om hur unika deras hus är, därför borde det vara möjligt att rädda Safranbolu från att förstöras. Därigenom skulle man också kunna visa vägen för andra turkiska samhällen i förvandling.

HENRIK SAMUEL NYBERG
28.XII.1889—9.II.1974

(Minnesord vid Svenska Forskningsinstitutets i Istanbul årsmöte den 31 oktober 1974.)

Av Bo Utas

En av initiativtagarna till vårt institut, professor H. S. Nyberg, har gått bort. Företalet till hans sista skrift är daterat Uppsala den 9 februari 1974. Den dagen lade han pennan ifrån sig, inte bara efter en lång arbetsdag utan också efter ett helt liv fyllt till bredden av fruktbart arbete. För oss som hade förmånen att arbeta tillsammans med honom är det en omätbar och på många sätt ofattbar förlust. Han var en ovanligt rik personlighet och mångsidigt verksam intill sin sista dag. Saknaden efter honom känns därför i många kretsar, bland många människor — och jag kan egentligen bara tala ur ett missvisande snävt perspektiv: för dem som de sista årtiondena suttit vid mästarens fötter och följt hans kraftfulla undervisning i iranistik.

Henrik Samuel Nyberg föddes i Söderbärke i sydligaste Dalarna den 28 december 1889. Hans far, Anders Fredrik Nyberg, var kominister och härstammade från en gruvarbetarsläkt i Falun, och modern, Ida Mathilda Jansson, var bonddotter från Fellingsbro i Västmanland. När H. S. Nyberg som frejdad kulturpersonlighet i en artikel i Stockholmstidningen 1952, under den talande rubriken "Evig student", beskriver sin egen utveckling och bildningsväg, formar sig en stor del av det han skriver till en hyllning till fadern, en varmt religiös och brett bildad människa — och sonens ende lärare intill det trettonde levnadsåret. Det var han som lade grunden till den klassiska bildning som var så självklar för H. S. Nyberg. Lektionerna i latin och grekiska startade redan i 8-årsåldern, och inte heller försummade fadern att lära ut konsten att "läsa innantill i hebreiska". Men från barndomen vid sjön Barkens stränder bar Henrik Sa-

Henrik Samuel Nyberg 1889—1974.

muel inte bara med sig sin enkla kristna tro och grunderna till en så småningom väldig bildning. Han hade också präglats av "lantlivets naturliga rytm" och bergslagsbygdens natur. Den förblev, med hans egna ord, hans "naturliga livsluft". Han hade lärt umgänge med folk av alla slag, som det anstår en Karlfeldtsk dalkarl, och också initierats i en ännu levande värld av folktro, av vidskepelse och kolarhistorier.

Så långt finns det väl inte mycket som låter oss ana den blivande orientalisten. Men i den nämnda tidningsartikeln skriver han också: "Till min fars bibliotek hade några reseskildringar från Asien hittat väg, och de blev min favoritlektyr. Bland dem var Sven Hedins ungdomsverk "Genom Khorasan och Turkestan". Jag slukade det med lidelse och reste oupphörligt vägen Teheran—Kashgar, tills jag kunde den utantill. Jag författade långa uppsatser om Persien med ledning av boken." På ett liknande sätt kan säkert många andra orientalister beskriva sin upptäckt av Asien. Sven Hedin själv döljer inte att hans resedrömar tändes redan i pojkåren, då han läste om Nordostpassagens besegrare, Adolf Nordenskiöld, och den ryske generalen Przjevalskijs vidsträckta forskningsresor i Centralasien. Och bakom dem alla skymtar vi naturligtvis Marco Polos gestalt. Däremot inte sagt att alla blev stora resenärer i geografisk mening. H. S. Nyberg kom

till Orienten först som docent, 1924, och till sina barndomsdrömmars Persien första gången så sent som 1960 — vid 70 års ålder!

Då H. S. Nyberg avlagt studentexamen vid Västerås gymnasium år 1907, efter bara fyra år av normal skolgång, hade han inte medel att direkt fortsätta med universitetsstudier, utan han måste ta plats som informator hos en kyrkoherde i Ångermanland. Året därpå kunde han ändå skriva in sig vid Uppsala universitet, som han skulle bli trogen hela sitt långa och verksamma liv — som student, kandidat, licentiat, sedan som docent i semitiska språk 1920—31, professor i semitiska språk 1931—56 och, slutligen, som professor emeritus, aktiv som lärare och forskare till sin sista levnadsdag. Latin och grekiska hade varit hans älsklingsämnen i skolan. Han skriver till och med senare att hans gymnasielärare i klassiska språk, adjunkt Ljungdahl, lärt honom "allt det väsentliga i filologiens konst: grammatisk analys, textinterpretation och omutlig trohet mot det givna materialet" och dessutom att uppleva "filologien som en intellektuell njutning av hög klass". Självfallet skulle han läsa latin och grekiska vid universitetet, men samtidigt tog orient-fascinationen sin tribut, och han anmälde sig också till en kurs i arabiska. Det blev hans öde, eller som han själv uttrycker det: "Det hade inte gått mer än en termin, så begrep jag, att här hade jag funnit mitt Rhodus, här skulle jag dansa."

Det var en tid i Uppsala universitets historia som ur vårt perspektiv kan förefalla i det närmaste legendarisk. Där verkade män som Harald Hjärne, Nathan Söderblom, Henrik Schück, Adolf Noreen och J. A. Lundell. Kanske med rätta frågar sig Nyberg om någon studentgeneration så intensivt som hans har upplevt "sakligheten som ett patos och en livsform". — Också hans direkta lärare var betydande vetenskapsmän: K. V. Zetterstéen i semitiska språk, persiska och turkiska, Per Persson i latin, O. A. Danielsson i grekiska och K. F. Johansson i sanskrit och jämförande språkforskning. Hos dem fick han den mångsidiga och grundliga semitiska och indogermanistiska skolning som sedan skulle bära så rik frukt.

Hösten 1919 utkom H. S. Nybergs doktorsavhandling, "Kleinere Schriften des Ibn al- 'Arabi", en kommenterad utgåva av tre arabiska skrifter av den store 1200-tals-mystikern Ibn al- 'Arabi också för-

sedd med en inträngande religionshistorisk inledning. Nyligen — 55 år senare! — utkom hans sista bok, del II av den helt reviderade utgåvan av handboken i pahlavi, d. v. s. medelpersiska. Mellan dessa två till ämnet vitt skilda och var för sig mycket betydande skrifter ligger ett enastående vetenskapligt livsverk. Där finns viktiga arbeten inom semitistik, iranistik, jämförande språkforskning, lingvistik, religionshistoria, exegetik och historia, och när Nyberg 1957 av den 24:e Internationella Orientalistkongressen tilldelades den exklusiva Lidzbarski-guldmedaljen motiverades detta just med vidden av hans vetenskapliga gärning.

Ordet världsberömd har i vårt språk försvagats till att gälla en egenskap närmast relaterad till Sverige och svenskarna, men Nyberg var verkligen en i ordets egentliga mening världsberömd orientalist. Det erfor jag i rikt mått under hans triumfatoriska resa våren 1963 i Iran, där jag hade glädjen att vara tillsammans med honom en tid. Inom vårt lands gränser nådde han också en för en akademiker ovanlig ryktbarhet. Ja, han blev så småningom legendarisk. Alla har vi hört järnvägsanekdoten, som inte blir sämre för att den är en vandringshistoria känd från 1800-talets Tyskland. Där är också den dynamiske läraren och stränge examinatorn, teologernas prövosten. Där är den patriarkaliske inspektorn för Västmanland-Dala studentnation i Uppsala som ledde sina landsmän med samma brio till vardags som i fest, och där är den vitt omkring anlitade högtidstalaren och föredragshållaren. När han 1948 invaldes i Svenska Akademien som Henrik Schücks efterträdare på stol nr 3, räckte hans väldiga arbetskapacitet till också för en hängiven arbetsinsats där. De torsdagssammanträden i Akademien som han försummat kan inte ha varit många.

Min svensklärare, Carl-Erik af Geijerstam, berättade en gång om hur illa det gick, när han försökte närma sig Karlfeldt medelst den nymodighet som heter telefon. Nyberg skrev aldrig på maskin, det fick sättarna förlåta, men telefonen tycks han ha accepterat, och när jag en dag för ungefär 15 år sedan med viss bävan tog telefonen för att förhöra mig om den emeriterade professorns undervisning i persiska, avlöpte det väl. Med kraftfull dalastämma förklarade han att nog skulle han försöka bibringa mig elementa. Och så blev det.

Trots sin ålder var han en enastående lärare, krävande, men inspirerande — inte minst genom sitt föredöme: tankens klarhet, skärpa och oböjliga energi. Det hände väl att vi, hans mera jordbundna elever, ibland fann honom litet väl våghalsigt spekulativ, men också det var en inspiration, en utmaning. Och på samma sätt är det nog med de mera omstridda av hans tryckta verk. Även hans meningsmotståndare måste inse att det skulle vara svårt att vara utan dem.

H. S. Nyberg var in i det sista en förbluffande ung man, öppen för människor, pojkaktigt nyfiken på livet omkring. Han hade samlat en oerhörd lärdom under sitt långa liv, och förenad med hans djupt humanistiska sinnelag var den en levande verklighet, en värld. Det är en ofattbar sorg att denna värld är borta.

SVENSKA FORSKNINGSINSTITUTET I ISTANBUL

c/o Consulat Général de Suède, B. P. 125, Beyoglu, Istanbul. Gatuadress Istiklal caddesi 497.

Sekreterarens adress: Valhallavägen 94/IV, 114 27 Stockholm.

Hedersledamöter

Professor Bernhard Karlgren
Fil. doktor Agnes Geijer
Professor Gustav Karlsson
Professor Stig Wikander

Styrelse

Professor Bertil Almgren
Ambassadör Adolf Croneborg
Fil. lic. Stig Forsberg
Docent Bo Gyllensvärd
Ambassadör Gunnar Jarring (ordf.)
Docent Lars Johanson
Docent Folke Josephson (vice ordf.)
Docent Gad Rausing
Docent Lennart Rydén
Direktör Jan Stenberg
Professor Christopher Toll (sekr.)
Professor Alfred Westholm
Kamrer Lars Ödman (skattm.)

Suppleanter

Docent Michael Nordberg
Docent Bo Utas

Revisorer

Professor Nils-Gustav Gejvall
Arkitekt Börje Blomé

Föreståndare i Istanbul

Vakant

Ledamöter

Turkiets ambassadör i Stockholm: Mehmet Baydur, Strandvägen 84, 115 27 STOCKHOLM

Sveriges ambassadör i Ankara: Ambassadör Lennart Myrsten, K. Utrikesdepartementet, 103 23 STOCKHOLM.

Fil. kand. Hans Ahlberg, Ankdammsg. 19, 171 43 SOLNA.

Professor Bertil Almgren, Inst. för arkeologi, Gustavianum, 752 20 UPPSALA.

Advokat Margit Althin, Hantverkarg. 21, 112 21 STOCKHOLM.

Lektor Christina Antoljak, Humbleg. 22, 172 39 SUNDBYBERG.

Professor Greta Arwidsson, Valhallav. 155, 115 31 STOCKHOLM.

Docent Per Beskow, Husmansv. 40, 222 38 LUND.

Professor Walther Björkman, Askv. 8, 752 52 UPPSALA.

Arkitekten Fil. lic. Börje Blomé, Gandviksv. 13, 182 62 DJURSHOLM.

Ambassadör Adolf Croneborg, Gärdesta gård, 610 60 TYSTBERGA.

Fil. lic. Stig Forsberg, Apelg. 17 B, 754 35 UPPSALA.

Professor Arne Furumark, S:t Olofsg. 10 A, 752 21 UPPSALA.

Fil. doktor Agnes Geijer, Furusundsg. 11, 115 37 STOCKHOLM.

Professor Nils-Gustav Gejvall, Osteologiska inst., Ulriksdals Kungsgård, 171 90 SOLNA.

Docent Bo Gräslund, Slåtterv. 25 C, 752 46 UPPSALA.

Överbibliotekarie Lennart Grönberg, Handelshögskolan, Box 6501, 113 83 STOCKHOLM.

Arkitekt Nils E:son Gyllenstierna, Florav. 18, 181 32 LIDINGÖ.

Docent Bo Gyllensvärd, Östasiatiska museet, Skeppsholmen, 111 49 STOCKHOLM.

Docent Jan Hjärpe, Bellmansg. 82, 754 28 UPPSALA.

Docent Robin Hägg, Mitseon 9, ATHEN 402, Grekland.

Docent Tomas Hägg, Noreens väg 68, 752 63 UPPSALA.
Ambassadör Gunnar Jarring, Karlav. 85, 114 59 STOCKHOLM.
Docent Lars Johanson, Båtsman Nähls gränd 3, 163 60 SPÅNGA.
Fil. lic. Bengt O. H. Johansson, Sveriges Arkitekturmuseum, Skeppsholmen, 111 49 STOCKHOLM.
Docent Folke Josephson, Noreens väg 29, 752 63 UPPSALA.
Professor Bernhard Karlgren, Mosebacketorg 6, 116 46 STOCKHOLM.
Professor Gustav Karlsson, Tegnérg. 34 B, 752 27 UPPSALA.
Docent Tryggve Kronholm, Box 120 16, 750 12 UPPSALA.
Docent Carl Johan Lamm, Rådmansg. 7, 740 70 ÖSTHAMMAR.
Professor Bernhard Lewin, Linnég. 12, 413 04 GÖTEBORG.
Docent Davoud Monchi-Zadeh, Fänkålsg. 35, 754 47 UPPSALA.
Docent Michael Nordberg, Murkelv. 21, 752 45 UPPSALA.
Docent Carl-Otto Nordström, Konsthistoriska inst., Domkyrkoplan 7, 752 20 UPPSALA.
Professor Carl Nylander, Stigbergsplan 3, 752 42 UPPSALA.
Docent Gad Rausing, Pålsjöv. 7, 223 62 LUND.
Fil. lic. John Rohnström, Stureg. 64, 114 36 STOCKHOLM.
Fil. doktor Paavo Roos, Klassiska inst., Sölveg. 2, 223 62 LUND.
Docent Hans Ruge, Tantog. 43/II, 117 42 STOCKHOLM.
Docent Lennart Rydén, Gropgränd 2 A/III, 752 35 UPPSALA.
Direktör Jan Stenberg, Vendev. 1, 181 90 LIDINGÖ.
Docent Carl-Gustaf Styrenius, Medelhavsmuseet, Storg. 41, 114 55 STOCKHOLM.
Professor Gösta Säflund, Hildingastigen 5, 182 62 DJURSHOLM.
Arkitekten Fil. doktor Thomas Thieme, Riddarvägen 39, 181 40 LIDINGÖ.
Professor Christopher Toll, Valhallav. 94/IV, 114 27 STOCKHOLM.
Docent Bo Utas, Centralinst. för Nordisk Asienforskning, Kejsergade 2, DK-1155 KÖPENHAMN K.
Fil. lic. Berit Wallenberg, Villag. 4, 114 32 STOCKHOLM.
Konsul Torsten Weman, Östra Strandvägen 4, 106 00 Ekenäs, FINLAND.
Professor Alfred Westholm, Solbacken 1, 412 67 GÖTEBORG.

Professor Stig Wikander, Fältspatsv. 10, 752 41 UPPSALA.
Professor Gösta Vitestam, Tunav. 4, 223 62 LUND.
Professor Andreas Ådahl, Strandv. 23, 114 56 STOCKHOLM.
Professor Åke Åkerström, Eklandag. 10, 412 55 GÖTEBORG.
Professor Paul Åström, Klassiska inst., Södra v. 61, 412 54 GÖTEBORG.
Kamrer Lars Ödman, Skepparg. 47, 114 58 STOCKHOLM.

Stödjande ledamöter

Alfa-Laval AB, Direktör Hans Stahle, Fack, 147 00 TUMBA
SKF, Direktör Lennart Johansson, 415 50 GÖTEBORG.

STADGAR FÖR SVENSKA FORSKNINGSINSTIUTET I ISTANBUL

§ 1

Institutet, som bildades den 15. mars 1962 på initiativ av representanter för svenska ambassaden i Ankara, Uppsala universitet och Stockholms universitet, har till ändamål att främja humanistisk forskning på akademisk nivå i Turkiet och Främre Orienten genom att understödja svenska forskares resor till Istanbul och vistelse i nämnda stad för bedrivande av vetenskaplig forskning inom någon av följande discipliner:

fornorientalisk filologi; arabisk, persisk och turkisk filologi, arkeologi och konsthistoria; bysantinsk filologi, arkeologi och konsthistoria (häri innefattas även övriga kristna kulturer i Nära Östern samt studiet av den grekisk-ortodoxa kyrkan); antikvetenskap; nordisk och jämförande fornkunskap; historia. I mån av möjlighet kunna även andra discipliner tillgodoses.

§ 2

Till ledamöter resp. stödjande ledamöter av Institutet kunna inväljas representanter för ovan angivna skilda ämnesområden jämte andra personer med kulturella anknytningar till Turkiet. I Institutet skall Sveriges ambassadör i Ankara ingå, ävensom en företrädare för Svenska Institutet.

§ 3

Institutets angelägenheter handhavas av en styrelse, bestående av ordförande jämte lägst sex, högst fjorton personer och två suppleanter för dessa samt två revisorer jämte en suppleant för dessa. Vid utseende av styrelseledamöter bör hänsyn tagas till rättvis fördelning av antalet platser mellan representanter för ovan angivna ämnesområden.

Ordförande väljes för en period av två år. Omval av ordförande för ytterligare högst en tvåårsperiod må ske. Styrelsen utser inom sig vice ordförande, sekreterare och skattmästare. Styrelsen är beslutmässig, då minst sex av dess medlemmar äro närvarande. Vid lika röstetal är ordförandens röst utslagsgivande.

§ 4

Styrelsen utser inom sig ett arbetsutskott av fem personer med egen ordförande, som samtidigt är sammankallande. Utskottet utser inom sig sekreterare, vilken dessutom kan vara sekreterare i styrelsen. Arbetsutskottet skall inför styrelsen framlägga förslag till åtgärder, avsedda att främja Institutets verksamhet och bidraga till verksamhetens förkovran. Arbetsutskottet äger ej att fatta viktigare beslut eller vidtaga viktigare åtgärder utan styrelsens hörande eller gillande.

§ 5

Institutets verksamhetsår sammanfaller med det statliga budgetåret. Institutet sammanträder till årsmöte senast under november månad. Dessutom sammanträder Institutet närhelst dess ordförande finner så lämpligt, sammanlagt dock minst en gång årligen. Vid kallelse till sammanträde skall tillkännagivas det eller de ärender, som skola behandlas. Kallelse skall ske minst åtta dagar före sammanträdet.

§ 6

Vid årsmötet skall förekomma:

1. Styrelsens och revisorernas berättelser.
2. Fastställande av årsredovisning och balansräkning.
3. Fråga om ansvarsfrihet för styrelsen.
4. Fråga om kallelse av nya ledamöter.
5. Fastställande av antalet styrelseledamöter och suppleanter.
6. Val av ordförande (i förekommande fall).
7. Val av övriga styrelseledamöter och suppleanter samt revisorer och revisorssuppleant intill tiden för påföljande årsmöte.
8. Fastställande av antalet stipendier att utdelas under året.
9. Fastställande av sekreterarens arvode intill tiden för påföljande årsmöte.

§ 7

Sekreteraren skall upprätta protokoll vid Institutets och styrelsens sammanträden, förbereda ärenden till sammankomsterna samt tillse, att de vid dessa fattade besluten verkställas. Honom åligger även att utarbeta årsberättelsen. Sekreteraren äger uppbära arvode.

§ 8

Skattmästaren skall handhava Institutets ekonomiska angelägenheter. Institutets firma tecknas av ordföranden och skattmästaren, var för sig.

§ 9

Institutet skall årligen utdela ett antal stipendier till forskare efter därom till styrelsen ingiven ansökan. Antalet stipendier må av årsmötet bestämmas från år till år. Stipendierna skola vara av den storleksordning, att de täcka kostnaderna för järnvägsresa I klass till och från Istanbul samt för vistelse därstädes under minst två månader. Stipendiat må bebo rum å Institutet i Istanbul efter beslut av styrelsen. Stipendium kan efter förnyad ansökan förlängas med ytterligare en två månadersperiod.

Den, som på Institutets bekostnad arbetar i Istanbul, skall studera det moderna Turkiets liv och kultur och genom personliga insatser söka bidraga till ökad förståelse mellan Sverige och Turkiet i den mån detta kan ske utan att inkräkta på hans forskning.

§ 10

Stipendierna skola på tid, som styrelsen bestämmer, förklaras till ansökan lediga. Ansökan, som ställes till Institutets styrelse, skall innehålla uppgift om den sökandes forskningsuppgifter samt åtföljas av bestyrkt meritförteckning. Efter ansökningstidens utgång skall styrelsen snarast möjligt sammanträda för att besluta om stipendiernas fördelning. Det åligger sekreteraren att omedelbart efter fattat beslut i denna angelägenhet delgiva de sökande detsamma.

Stipendiat är skyldig att efter avslutad vistelse i Istanbul till styrelsen avgiva skriftlig redogörelse för resultatet av sitt forsknings-

arbete samt, i de fall då resultatet redovisas i tryck, överlämna ett exemplar av denna publikation till Institutet.

§ 11

Alla val ske öppet och alla beslut fattas med enkel pluralitet med undantag för det i § 12 angivna beslutet. Vid lika röstetal har ordföranden utslagsröst utom vid val, där lotten fäller utslaget.

§ 12

Beslut om ändring av dessa stadgar eller om upplösning av Institutet kan endast fattas på årsmöte och då 2/3 av de närvarande äro om beslutet ense. Förslag härom kan väckas av styrelsen eller minst tio ledamöter, och sådant förslag skall utsändas till ledamöterna minst åtta dagar före sammanträdet.

§ 13

Vid beslut om upplösning skall även beslut fattas om vem Institutets tillgångar skola tillfalla.

SVENSKA FORSKNINGSINSTITUTET I ISTANBUL

Årsberättelse för verksamhetsåret 1975—76

Styrelsen för Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul får härmed i enlighet med stadgarna avgiva berättelse för verksamhetsåret 1975—76.

Forskningsinstitutets styrelse har sedan årsmötet den 3 november 1975 bestått av professor B. Almgren, ambassadör A. Croneborg, fil. lic. S. Forsberg, docent B. Gyllensvärd, ambassadör G. Jarring (ordf.), docent L. Johanson, docent F. Josephson (vice ordf.), docent G. Rausing, docent L. Rydén, direktör J. Stenberg, professor Chr. Toll (sekr.), professor A. Westholm, kamrer L. Ödman (skattmästare) och suppleanterna docenterna M. Nordberg och B. Utas.

Antalet ledamöter var vid verksamhetsårets utgång 57, sedan vid årsmötet till nya ledamöter valts docenterna Per Beskow, Lund, Tomas Hägg, Uppsala, och Tryggve Kronholm, Uppsala, och antalet stödjande ledamöter två, nämligen Alfa Laval och SKF.

Årsmöte hölls den 3 november 1975, varvid professor Westholm höll ett föredrag över ämnet "Göreme — ett klostersamhälle i det inre av Turkiet" med ljusbilder. Till samtliga ledamöter ha utsänts protokoll från årsmötet jämte årsberättelsen och bokslutet för 1974—75 och förteckning över ledamöter.

Styrelsesammanträden höllos den 16 september, den 3 november 1975, den 21 januari, den 22 april 1976.

Stipendiater för höstterminen 1975 voro sociologen fil. kand. Ulla-Britt Engelbrektsson, Göteborg, arkitekturstud. Inger Norell, Stockholm, och grecisten docent Tomas Hägg, Uppsala, och för vårterminen 1976 etnografen fil. dr Carl-Johan Charpentier, Uppsala, och historikern fil. kand. Lars-Erik Nyman, Lund, varjämte fil. kand. Engelbrektsson fick stipendiet förlängt med 2.000 kronor. Fil. kand. Nyman har fått anstånd med utnyttjandet av stipendiet till andra

halvåret 1976. Stipendiaterna ha till styrelsen ingivit berättelser om resultatet av deras forskningsarbete.

Resebidrag ha under verksamhetsåret ej utdelats.

Å institutet i Istanbul ha utöver stipendiaterna Engelbrektsson, Norell, Hägg och Nyman även arbetat lektor Nils Berglund, Falköping, docenterna Folke Josephson och Davoud Monchi-Zadeh, Uppsala, professor Gösta Säflund, Djursholm, professor Gustav Karlsson, Berlin, arkitekt Nils Gyllenstierna, Lidingö, och fil. kand. Ali Ayral, Stockholm, den sistnämnde som stipendiat för höstterminen 1976.

Till stipendiat för höstterminen 1976 utsågs vid styrelsesammanträde den 22 april 1976 bland sju sökande konsthistorikern arkitekten fil. kand. Ali Ayral, Stockholm.

Forskningsinstitutets sommarkurs ägde rum i Turkiet den 4—20 juni 1976 under ledning av professor A. Westholm, som till styrelsen ingivit särskild redogörelse för denna. Till sommarkursen hade inkommit 16 ansökningar. Vid styrelsesammanträde den 21 januari 1976 utsågos samtliga sökande till deltagare, av vilka sex tilldelades ett resebidrag på 500 kronor vardera. Vid styrelsesammanträde den 22 april 1976 utdelades ytterligare ett resebidrag.

Deltagande i Forskningsinstitutets sommarkurs tillgodoräknas i doktorsexamen med 2 p. i antikens kultur vid samtliga universitet, med 5 p. i arkeologi i Stockholm, med 3—5 p. i konstvetenskap i Göteborg och med 5 p. i konstvetenskap i Uppsala.

Som stödjande ledamöter med ett bidrag av 2.000 kronor årligen ha i Institutet ingått Alfa-Laval AB och SKF.

Från A. och M. Ax:son Johnsons stiftelse har Institutet mottagit 16.600 kronor som bidrag till sommarkursen 1976, från Magn. Bergvalls stiftelse 10.000 kronor till Institutets verksamhet, från Carl Kempes stiftelse 10.000 kronor, från O. och E. Ericssons stiftelse (Facit) 3.500 kronor till ett forskarstipendium — härmed har docent Häggs stipendium bekostats —, och från Tetra Pak International AB, Ångfartygsaktiebolaget Tirfing och Atlas Copco AB bidrag på 2.000 kronor vartdera. Styrelsen uttrycker sin stora tacksamhet för det stöd, som nämnda stiftelser och företag därmed givit Institutet och dess verksamhet.

Från och med budgetåret 1975—76 har Institutet fått ett statligt

anslag om 30.000 kronor till bestridande av hyres- och driftskostnader för lokalerna i dragomanbyggnaden i Istanbul.

I dragomanbyggnaden har nu även sällskapsrummet i bottenvåningen inretts, varigenom inredningsarbetet i stort sett avslutats. Den närmaste uppgiften är nu att bygga upp ett användbart forsknings- och referensbibliotek.

Föreliggande årsberättelse ingår i första årgången av Institutets nygrundade skriftserie.

Stockholm den 8 september 1976.

För Svenska Forskningsinstitutets i Istanbul
styrelse
Gunnar Jarring

Chr. Toll

INNEHÅLL

Det första försöket till ett svenskt forskningsinstitut i Istanbul
Gunnar Jarring 3

Om Istanbul-institutets tillkomst.
Adolf Croneborg 7

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul 1962—1976.
Christopher Toll 16

Två mosaiker i Hagia Sofia. *Lennart Rydén* 23

Johannes Kolmodin som översättare av turkisk lyrik.
Gunnar Jarring 40

Labranda. *Alfred Westholm* 48

Basilikan vid Kuştur och havsytans förändringar.
Bertil Almgren 58

Turkisk träbyggnadskonst. *Inger Norell* 62
(Forskningsinstitutets stipendiat 1975)

Henrik Samuel Nyberg 1889—1974. *Bo Utas* 76

Svenska Forskningsinstitutets i Istanbul hedersledamöter, styrelse och ledamöter 81

Svenska Forskningsinstitutets i Istanbul stadgar 85

Svenska Forskningsinstitutets i Istanbul årsberättelse för verksamhetsåret 1975—1976 89

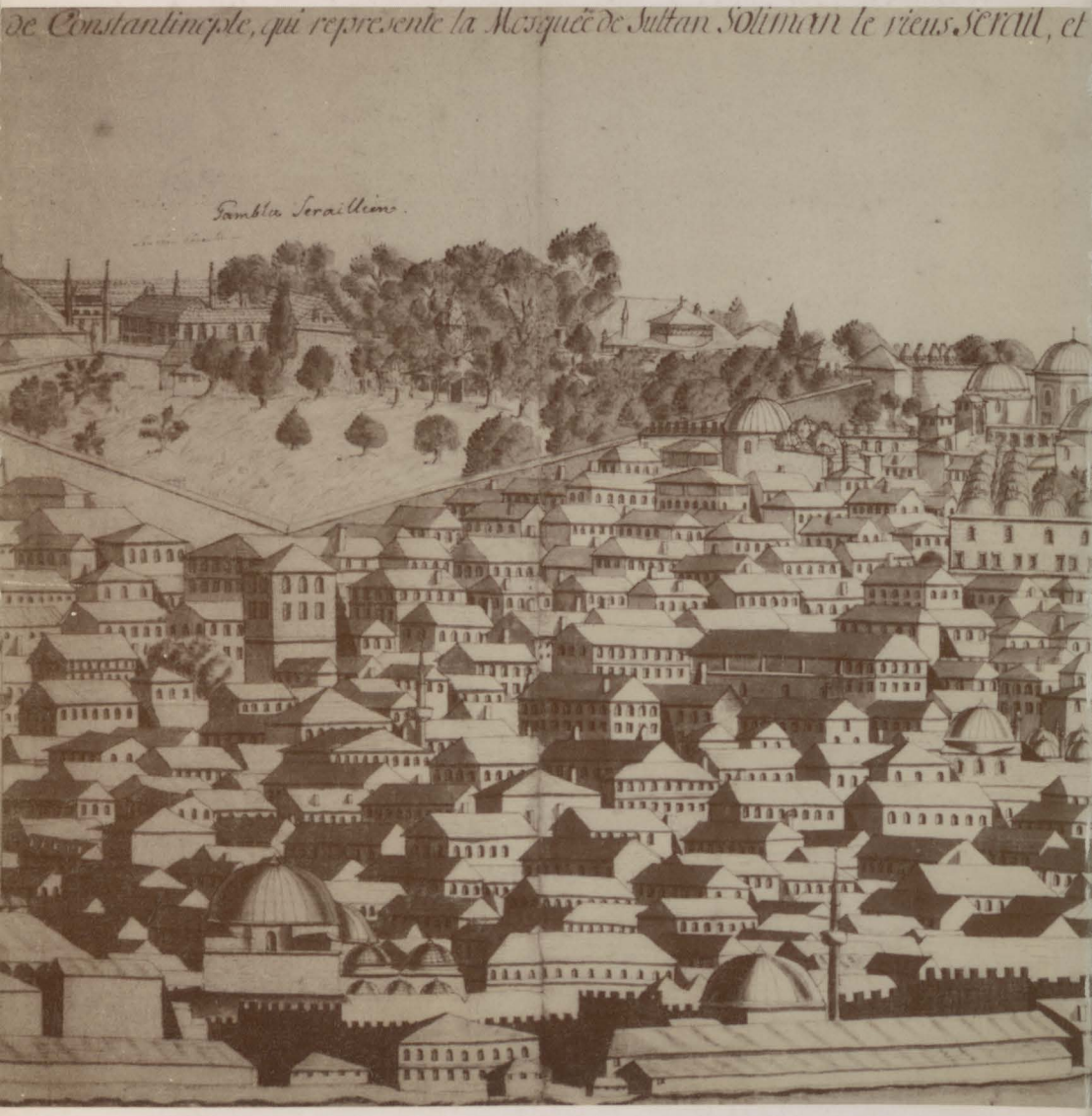

Institutets Meddelanden 1 kan erhållas genom inbetalning av 25 kronor till Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul, Skattmästaren, Stockholm, postgirokonto nr 2 90 27 - 0.